Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 126 (11624) | 1981 чылдың май 30, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

БЕШ ЧЫЛГА—САЙЗЫРАҢГАЙ ТЕХНИКА

Будурулгениң адыр бүрүзүнүң продукциязының шынарын болгаш техниктиг деңнелин бедидериниң, металлды хамаарының айтырыгларын Эвилелдер Бажыңының улуг залынга май 28-те ажылын дооскан Бүгү-эвилел чөвүлел хуралынга чугаалажып көрген.

Чаа беш чылдың эгезинде машина тудуунда байдалды. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр негелделиг ёзу-биле тодарай чугаалажып көрген. Үлетпүрүнүң ол адырының ажылының ажыктыын болгаш шынарын улам ынай белидеринге эргежок чугула курлавырларны дилеп тыварынче оиза кичээнгейни чөвүлел хуралдың киржикчилери угландырган.

Машиналарны, дериг-херекселдерни болгаш приборларны будурүп үндүрериниң шынарлыг өзүлдези улус ажыл-агыйының хереглелдерин бүрүн хандырарынче угланган турар ужурлуг. Машина тудуунуң бодунуң балансылыг хөгжүлдезиниң шиитпиралг негелдези болур машина тудуунуң продукциязын будурериниг материалдар болгаш күш-ажыл чарыгдаларын эвээжедирин чедип алыры — машина тудукчуларының ам чугула соруглаларының бирээзи болуп турар.

СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневке чөвүлел хуралдың киржикчилери чагаа чоруткан болгаш машина тудукчулары чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаар база партиямың XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин чедиишкиниг күүседиринге төлептиг үлүүн киирерин бүзүреткен.

(СЭТА).

ИДЕОЛОГИЯ АЖЫЛЫНЫҢ ДЭЭШТИИН БЕДИДЕР

Коммунистиг кижизидилгениң методтарын партия доктаамал сайзыраңгайжыдып турар. Ону СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерл, партия Төп Комитединиң ийи чыл мурнунда хүлээп алганы «Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды улам ынай экижидер дугайында» доктаалы чаа күш-биле бадыткап турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизинге партия ТК-ның Отчёт илеткелинге доктаалды узун хуусаалыг документ деп санаан, партияның идей-кижизидилгелиг ажылының калбак программазы ол болур.

Бистиң республиканың идеология ажылдакчылары мурнунда салган соруглаларны боттандырар дээш сөөлгү үеде эвээш эвес ажылдарны кылган. Коммунистиг кижизидилгени комплекстиг чорудар хемчегler алдынган, идеология албан черлериниң ажыл-чорудулгазы идепкейжээн. Чаңгыс аай политхүннүң чер болганда чорудуп турар. Дыка хөй бүдүрүлге коллективтеринде партия өөредилгезининг дээштин бедээн.

«Тыва кобальт» комбинатта партком (секретары В. Б. Петров) кижизидилге ажылын комплексилиг чорудуп турар. Ажылдың ажыктыын болгаш шынарын база даандырган ажыл-херек дээш партия, совет, ажыл-агый удуртукчуларының бот-харысалгазын бедидериниң, күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң, сагылга-чурумун быжыглаарының, ажылчынарның, албан-хаакчыларның ажылдаарынга, чурттаарынга база дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузарының айтырыгларынче кол кичээнгейни доктаамал салып келген.

Масса-политиктиг ажылдың хевирлерин янзы-бүрү, солун, идейлиг утказы бедик деңнелдиг болдурарынче идеология ажылдакчыларын партияның съездизи кыйгырган. Ону амыдыралга боттандырар хемчегlерни ап турар. Чөөн-Хемчикте «Большевик» совхозтуң парткому кижизидилге ажылын экижидер соруглага-биле хөй-ннити организацияларының демин чаңгыс аай кылдыр удуртур, башкарар чөвүлелди тургускан. Чоннуң идейлиг, мөзүшынар кижизидилгезин экижидер, амыдыралдың культуразын бедидер болгаш өске-даа айтырыгларже кичээнгейни чөвүлел угландырып, хөй янзы, солун ажылдарны чорудуп эгелээн. Шак ындыг чөвүлелдерни районнуң өске ажыл-агыйларында база тургускулаан. Съезд сөөлүнде тыптып келген чаа үүл ол боөп турар.

Идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылдың амгы байдалын съездиге ханызы-биле болгаш шүгүмчүлекчи ёзу-биле чугаалаан.

«Шынында чугаа болза идеология ажылынын хөй-хөй участоктарынга болгаш адырларынга эде тургузуушкун дугайында,—ийе, мен чандыр чугаалавадым,— чогум-на харын эде тургузуушкун дугайында чоруп турар. Ооң утка-шынары хүннүң айтырыынга улам-на дүүшкен, а хевирлери совет кижилериниң амгы үеден негелде-хереглелдерин долу хандырган турарын чедип алыр хёрек» деп, эш Л. И. Брежнев Отчёт илеткелинге демдеглээн. Идеология ажылында айыттынган четпестер биске бүрүнү-биле хамааржыр. Чамдык партия организациялары чорудуп турар идеология ажылының дээштии, ажыктыы эвээш болуп турарын хандыр сайгарып көргеш, ону амыдырал-биле сырый холбаар, хүннүң чүгула политиктиг, ажыл-агый айтырыглары-биле дүүштүрер, улустуң негелделерин долу хандырарынче, ооң хевирлерин янзы-бүрү, солун болдурарынче кичээнгейни угландырар херек. Ол ышкаш пропаганда болгаш агитация ажылын доктаамал болдуруп, ооң дайынчы арга-шинээн чедип ап, ажылчы чоннуң бүгү кезектерин олче хаара тудар херек.

Амгы үеде кол соруглага—пропагандаңың амыдырал-биле харылзаазын чайгылыш чок быжыглаар, ооң дээштиин, ажыктыын бүгү хемчегler-биле бедидери болур. Чугаа болза партияның идей-теоретиктиг, политика-кижизидилге, организакчы болгаш ажыл-агый ажылдарының чаңгыс аай чоруун чедип алыр дугайында чоруп турар. Кажан сөс ажыл-херекке, а ажыл-херек — чугаалаан сөске дүгжүр болганда — ынчан үүле пропаганданың эвес, харын-даа партийжи бүгү ажылдың чедиишкиниг болурунуң үндезини ол.

Бистиң пропагандавис чидиг темаларны, берге айтырыгларны оюп кагбазын съездиге айыткан. Ындыг болганда бүгү идей-кижизидилгелиг ажылды амыдыралчы, солун чорудар ужурлуг бис.

Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвесterиниң марксисчи-ленинчи өөредилгезин организастап турарында четпестер бар, ону съездиниң шиитпирлерниге дүүштүр экижидери негеттинип турар.

Кандыг-даа ажылдың чедиишкиннери кадрлардан хамааржыр. Оларны шилип алырынче, кижизидериче, теоретиктиг билиин бедидеринче партия организациялары кичээнгейни салыр. Лектор, пропагандист, политинформатор, агитатор бүрүзү хаяа билиглиг, бедик культуралыг, чоннуң дыңнаар, оларны бүзүредип шыдаар болур.

Партия организациялары, идеология ажылдакчылары бодунуң бүгү политиктиг, организакчы, кижизидикчи ажылын СЭКП-ниң XXVI съездизиниң идеяларын массага калбаа-биле пропагандалаарынче, ооң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынче угландырар соруглалыг.

СЭКП-НИҢ XXVI СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН—АМЫДЫРАЛГА

ЧҮСТЕН-НЕ 115-ТИ ХҮЛЭЭТТИМ

СЭКП-ниң XXVI съездизин күш-ажылчы чедиишкиннериг уткуур дээш социалистиг чарыш бистиң республикага эрткен чылын-на калбарган. Хой-жулар хой бүрүзүүден-ие хураган алырын, кыштаглаанынга үлегердиг белеткенирин, ону организастыг эрттирерин хүлээнгеп. Бис база-ла оларны деткип, хойларның чайгы, күскү семиртилгезин эки чорудуп, кышкы хынамчалыг белеткенгеш, оларны кыштан хүр ажырдывыс.

Кыш—малчын кижиге шыгыы (шылгалда. Моңу эртип алыры берге. Ынчалза-даа хүлээгеп херээн күүседир дээш шудургу ажылдаар апаар. Кышкы үеде хойнуң одарын, суггадын шын таарыштырар, ажаалдазын экижидер, биче-ле күзүү бакшыраанарга немелде чемин дораан бээр чанчылдыг бис. Мындыг хемчегlерни ап келирге, коданга арган хой черле турбас, ооң бээр продукциязы элбек болур.

Бистиң коданга төрүүр 530 хой кыштаан. Оларның эдерижлезин чогуур үезинде эрткен күзүн чоруткан бис, ынчангаш февральда ооллан эгелээн. Хой массалыы-биле ооллдай бээрге черже кадарбайн, тургузу азыран турдувус. Мал чемнерин совхозувус сөөртүп берген. Көк сигең, витаминниг сиген далганы, сула, дус биске четчири-биле турган. Оларны хойларга, чаш хураганнарга рацион ёзугаар берип, чогуур үезинде суггарып келген бис.

Чаш хураган төрүттүнгерге доктаамал хайгааралга алыр, кадыының байдалын көөр, шала кошкактарынга эм ижиртир, сыкыртыр хемчегlерни ап келген бис. Хураганнарны төрээн үезиниң зайын-биле аңгы көзенектерге, ийистерни бир тус көзенектерге ажаап, азыран турдувус. Хой ооллдап турар үеде дүн-хүн дивейн доктаамал дежурныйлап, төрээн хойларны, чаш хураганнарны сагыш човангыр ажаап, чемгерип келгенивис багай эвес түннелдиг болган. Чаш хураганнарны онча-менди өстүрер херекке өөм ээзи, улуг сакмаичы Кара-кыс Кечил-оол төлептиг үлүүн киирип, кончуг кызымак ажылдаан. Сакмаичылар Михаил Сагаандай, Тамара Тувенчик, Шынык Апанрол ажыл-ишчизин, кызымаан хөргүскеннер. Бир деминг, эки ажылдың ачызында төрүүр чүс баш хойга онаштыр 115 хураганы совхозка чооктa чаз хүлээттим. Ол болза инитизибиле хүлээлеген ажыр 80 хире хураганы ажыл-агыйга бергенин ол, аңаа кижи өөрүүрдүр. Хой кыргылдазын удавас эгелээр, аңаа белеткенип тур бис. Хой бүрүзүүден дөрт килограммдан эвээш эвес дүктү кыргып алыр арга бисте бар, чүге дээрге хойларның дүгү эки. Он бирги беш чылдың баштайгы чылын мынчаар эгеледивис. Орта ооружгавайн, чеднишкинни улам көвүдедир дээш ажылдап турар бис.

Эрзин районнуң мал ажылдакчылары мал кыштаглаашкынынга чедиишкиниг белеткенир дугайында кыйгырыгны республикага үндүрген. Ону бүгү малчыннар шыкаш, сеткилинин ханызындан деткип, малдың бажын өстүрер, уксазын экижидериче, продуктулуун бедидеринче улуг сагыш салыышкын кылдыр санаар мен. Ынчангаш кыштаглаашкынга белеткелди амдан эгелээн бис. Кыштагда кажаны казып, үүрмек септелгезин кылган. Чайгы, күскү семиртилгени, эдержилгени эки организастаар, 5 тонналдан эвээш эвес сигенни кезип алыр соруглаңы салган ажылдан турар бис.

О. КЕЧИЛ-ООЛ,
Бии-Хемде Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозтуң хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

УЛАМ ЧААГАЙЖЫЫР

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлеринде чурттакчылыг черлерни улам чаагайжыдып, совет кижилериң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын онзалап айытkан. Бо талазы-биле херек кырында ажыл бистиң республиканда база кылдыныр турар.

Республика чүгле чаа-чаа хөй каът чурттарга болгаш культура-амыдыралдың тудуглары немежип турар эвес. Харын база ооң эрги кудумчулары, шөлдери болгаш скверлери чаартынып, амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде кылдыныр турар. Бо талазы-биле хоорайның күүсекчи комитединиң шиитпирин ёзугаар эвээш эвес ажылдар кылдынган. Ооң чижээн Кызылдың көл кудумчуларының бирээзи Кочетов кудумчуузундан көрүп болур. Улуг-Хемниң көвүрүүнден эгелээш, «Найырал» кинотеатрга чедир калбак-делгем, ногаанчыдылгалыг болгаш чырыдыкчыларлыг Кочетов кудумчузу найысылалдың каасчараш черлериниң бирээзи апарган. Ону улаштыр алгыдып, чаагайжыдарының ажылы үргүлчүлеп турар...

Ол кудумчуну алгыдып, чаартырының яйнги аалчаа эгелээн. Бо удаада «Найырал» кинотеатрдан культурапарк черлерин ажылдап кылгаш, күүселдени боттандырып турар.

Бо чылдың эрткен дөрт айларында районнуң совхозтары 64 баш мыйыстыг бодз малды, 28 болгаш 6 чыгы малды өре-ширелеп эгидип алган. Шүгүмчүлелдиг материалда алдатпыган харысалга чок малчынар Владимир Сарл, Иргит Девер-ооп, Екатерина Сат оларны ажылындан хостаан. Курунеге когарал чедирген, харысалга чок дөрт малчынның херээн иствлге органнарынче киирген.

Кочетов кудумчуу найысыладың эң хөй шимчээшкининг кудумчуларының бирээзи болганда, оны тудугжулар хуусаадан эрте, шалыпкын ёзу-биле тудуп доозарын хүлээнгеш, кызымаккай ажылдап турарлар.

— Кудумчу кыдында хөй санныг ногаан ыяштарны тура казар, чамдыктарын хоорайның өске черлериниче көжүрүп, олуртур апаар. Тротуарларны база шуут чаартыр. Ынчангаш ажыл улам нарыыдап турар — деп, участок мастери Виктор Петрович Власкин чугаалап турар.— Чарыштың мурнуку одурүүнда Валерий Васильевич Петрусевичиниң бригадазы чоруп, хүн нормазын үргүлчү ажыр күүседип турар. Бригадага Алексей Афанасьевич Утвенко, Николай Артемьевич Шишков, Иван Георгиевич Лютик олар мурнакчыларга санадыы турар. Олар — дужулгалыг орукчулар. Херек апарза, оларның кайызы-даа орук таптаар машинаны-даа, чер казар бульдозерни-даа башкарып шыдаар, бедик мергежилиг механизаторлар. Чогум-на ынчангаш бо участокта машина-техниканы олар боттары башкарып, бригаданың ажылын улам шапкынчыдарын чедип алганнар. Мурнунда чылын олар 14-ку механизация болгаш 81-ги тудуг эргелеринин механизмнерин механизаторлар-биле чагдыын ап турганы биллингир.

ЧУРУКТАРДА: кудумчуунуң бир кезээнде өртке удур кудукту чаартып турары; кудумчу тудугжулары (солагай талдан он талазынче) И. А. Шишков, В. В. Петрусевич болгаш мастер В. В. Петров.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотолары.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

ХУУСАА БЕТИНДЕ

ЗАРИНСК. (СЭТА). Алтайның коксхимия заводунуң тудугжулары он бирги беш чылдың баштайгы чылында үредүннелдиг болган шалыпчы ажылдап турар. Чугула ол чаа тудугну доозуп, ажыглалга киирериниң үе-чадазы эгелээн.

Заводтуң дузалал будурүлге объектилери ам безин ажыглалга киргеп. Удавас ажыглалга кирер будурүлге черинiң «чүрээ» — Зариискиниң чылыыдыга-биле ажыллаар электростанциязы ажылдап эгелээн. Датын хереглеп болур курлавырларны — кокс газын ажыглаар агрегатты Барнаул тоорайның котёл ажылчыннары төлевилээн болгаш белеткээн.

— «Ажыглалга киирер!» деп команда бо чылын нйи удаа дыңналыр: бирги кокс батареязын бо чылдың августа ажыглалга киирер, а йиигизи он бирги беш чылдың баштайгы чылының төнчүзүнде база ажыллап эгелээр. Ол дээрге — улус ажыл-агыйынга чүгула продукциязы бээр чаа будурүлге черни хуусаа бетинде ажыглалга киирери-дир. Тудугжуларның бо хүлээлгези бедик-даа болза, чогуур хуусаазында күүсеттинер — деп, продукциязы берип эгелээр будурүлге черинiң директорu СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

Заводтуң батарея бүрүзү чылда миллион тонна кокску будурер күүлүг. Ынчаарга завод ниитизи-биле сес батареялардыг болур. Бүгү будурүлге чорудулгаларын бүрүи механизастаар болгаш автоматчылар.

Алтайның коксхимия заводунуң дериишкини — бүгү-эвилелиң комсомолчу шалыпчы тудуу, хайнышкынныг чоруп турар. Алтайның баштайгы кокузун Төрээн чурт удавас алчаа.

ЧАА СТАНОКТАР

ВИТЕБСК. (СЭТА). Машиналарның чартык тоина чедир деңнелдиг кезектерни бедик шынарлыг болгаш хензиг-даа карышкак чок кылдыр будурер чаа станоктарны Витебскиниң С. М. Киров аттыг станок тудуунуң заводунда будурүп эгелээн. Ол станоктар сааналга-программалыг башкарылгабиле ажыллаар.

Автоматиканың ачызында бир оператор кижи хары үгда үш ыдыг станоктарны башкарып болур. Ол станоктар амгы беш чылда ол заводтуң кол продукциязы болгаш турар.

ДЕЛГЕЛГЕДЕ ЧАА ҮҮЛ

МОСКВА. (СЭТА). «Үлетпүрге үндезилеттинген сут будурүлгезиниң ажыктыы» деп делгелге салбырыг ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң Бүгү-эвилел делгелгезинде ажыткан. Мал ажылының комплекстиг механизациязының амгы үеде деңнелиниң дугайында хөй санныг материалдар болгаш доктаамал көргүзүп турар. Ында материалдар чурттуң янзы-бүрү зоналарында ажыл-агыйларның дужулгазы-биле аңаа келгеннерни таныштырып, амгы совет кезээ черде социал сварттылгаларны бадыткап турар.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУЛГАЗЫ

ЛУЦК. (СЭТА). Ыяш ажыл-агыйының ажылдакчыларының бүгү-эвилел семинары аңаа болуп эрткен. Чурттуң ыяш чиг-от курлавырларын комплекстиг ажыглаарының дужулгазын, ылангыя ыяштың чемге ажыглаар продуктуларын белеткээриниң база болгаларадың кылырының деңнелгелиг болгаш камналгалыг аргаларын семинарга түңнеп көргеп.

Львов болгаш Ровно областарының будурүлгелериниге шиитпирлеттинген технологиябиле семинарның киржикчилери таныжып, ыяш ажыл-агыйының будурүлгелериниге барып чораан. Оларның дужулгазын чурттуң бүгү ындыг будурүлгелериниге непередир дугайында сүмелерин хүлээп алган.

ХУУСАА БЕТИНДЕ КҮҮСЕТКЕН

ИВАНОВО. (СЭТА). Ивановонуң пос-таавычыларының сөзүү оларның ажыл-херээ-биле карышпайн турар. Ф. Зиновьев аттыг пос-таавы фабриказының коллективи — бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының эгелекчилериниң бирээзи. Фабрикадың ажылчыннары боттарының социалистиг хүлээлгелериниң кол түүлүн хуусаа бетинде күүсеткен. Станоктар комплекизин хуусаазындан үеден ай бурулгаар ажыглалга киирген. Ол комплекс чыл төнчүзүнге чедир барык будун чартык миллион метр сатинин болгаш өске-даа пос-таавыны планга немей будурер.

УЗУН УЖУДУУШКУН

ЛЕНИНГРАД. (СЭТА). «Север-33» деп экспедициялыг Арктикага ужудар самолёттары үүле бо чазым безин дыка хөй ужудуушкуннарны кылган — оларның ниити узун дурту чер бомбүрээзи элээн каш катап долганлыр ужутканынга деңнежир. Экспедицияның эртемденнёри болгаш специалистери Сонгу чүк далайларының болгаш бассейннериниң 111 ортулукчуганнар девискээрлеринге, лоштарынын кырынга барып, бойлустуң болуушкунларын шинчилеп көргеннер. Эртемденнер болгаш специалистер ам Ленинградта ээп келген.

ЧАСКЫ ТАРЫЛГА ДООЗУЛГАН

РИГА. (СЭТА). Чазын газжар культураның тарылгазын Латвияның колхозтарының болгаш совхозтарының тараажылары доозулган. Республиканың чер ажылдыглары чажылданы доозуптары билек барык бүгү ажыл-агыйларының девискээрниге часкы чаъстаашкыы эгелээн. Часкы тарылгага техниканы болгаш үрединнерни хынамчалыг белеткээни, механизатор кадрларны четчелээни чажылданы эң эки хуусаалардa доозар арганы берген.

СУГГАРЫЛГАНЫҢ ЧАА СИСТЕМАЗЫ

ТБИЛИСИ. (СЭТА). Алазаның хемиҢ суун ажыглаар чаа суггарылга системазының баштайгы эвээш ажыглалга киирген. Оон-биле эки хөрээлүүт беш үүе гектар черни суггарар. Ол шөлдерге эртекн ылдың күзүүнде виноград бээр үнүштерни тарып олуртkан турган. Ол бирги беш чылдың төнчүзүнге чедир республикага суггаттыг шөлдериниң темчээли 60 мун гектарга немей калбарар. Ол дугайында кол угланыышкыннарда айтыкан.

ТАРЫЛГА ШӨЛҮ КАЛБАРГАН

УРАЛЬСК. (СЭТА). Областтың колхозтары болгаш совхозтары кызыл-тастың, арбайның болгаш чиигге-тараанның тарылга шөлүн бо чазым 25 мун гектарга немей калбарткан. Олар чазын чажар культураларны 1 миллион 600 мун гектар шөлге тараан. Областтың чер ажылдыглары тараа будурериң көвүдедир соруглабиле кур болгаш курукка черлерни шинээжип ап турар.

ЧУГУЛА ХЕМЧЕГЛЕР

НОВГОРОД. (СЭТА). Информация-пропаганда төптериниң областтың колхозтарында болгаш совхозтарында тургускан. Будурүлге звеноларының, төөмниги организацияларының болгаш культура албан черлериниң ажыл-чорудулгазын хол-баштырар талазы-биле көдээниң идеология ажылдакчыларынга практиктиг дүрген дузалаы ол төптер төзиирип турар.

«Шынга» харылылар

ӨРЕЛЕРНИ ЭГИДИП ТУРАР

Бо чылдың январь 31-де «Шын» солунга парлаттынган «Этиттинин турары эвээш» деп эгелиг шүгүмчүлелдиг материалда айыттынган фактылар шын.

Районнуң совхозтарында малды чидирер, оорладыр чорукту эвээжедир болгаш чок кылыр дугайында айтырыгны райкүүскомнуң көдээ ажылагый эргелелиниге база совхозтарның техниктиг чөвүлелдеринге мал ажылының түскай артемниглериниң хиржилгезинбиле чугаалашкаш, түскай хемчегlерни ажылдап кылгаш, күүселдени боттандырып турар.

Бо чылдың эрткен дөрт айларында районнуң совхозтары 64 баш мыйыстыг бодз малды, 28 болгаш 6 чыгы малды өре-ширелеп эгидип алган. Шүгүмчүлелдиг материалда алдатпыган харысалга чок малчынар Владимир Сарл, Иргит Девер-ооп, Екатерина Сат оларны ажылындан хостаан. Курунеге когарал чедирген, харысалга чок дөрт малчынның херээн иствлге органнарынче киирген.

ТИИЛЕКЧИ БОЛГАН

«Тыва даг-дүгү» комбинадының арыглал фабриказының цехтериниң аразында калбарган социалистиг чарышка сөөлгү айның түңнелин ёзугаар бедик сорттуг рудалар арыглаар цех тиилекчи болган. Комбинаттың эң хоорунарының бирээзи С. Гайдуллин, ниң удурткаы бо коллектив даг-дүгү бүдүрер планын 102,9, а бараанныг продукция бээрин 103,5 хуу кылдыр күүсеткеш, фабриканың шилчинир Кызыл тугун база акша шаңналын алган.

Ук цехтең ыланган Ш. Күжүгет биле А. Лузяниниң удурткан эвилелдери эки ажылдаан. Регулировщиктер И. Ермоленко, Р. Касаткина, дериг-херекселлер машинисteри З. Ооржак, М. Шемятюк олар тус-тус ажылчынар аразында социалистиг чарышка тиилээнинер.

Үүрмектеп-сорттаар комплекстен улуг мастер А. Седиптиң баштаан эвилел эвилеглер аразында чарышка бирги черни эвээн. Олар рудадан даг-дүгүн ылгаар планын 102 хуу күүсеткеннер.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

Тувинский республиканский БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

ХОВУДА АЖЫЛ-ИШ ТҮЛҮКТЭЭН

«Кызыл тук» совхоз часкы тарылгага белеткел чок ужурашкан деп көдээ авторнуң бижээни чөптүг. Райкүүскомнуң көдээ ажыл-агый будурүлге эргелелиниң техниктиг совединиң бо чылдың март төнчүзүндеру Балдан-ооп Кара-Салдың информациязын дыңнап, часкы кампанияга уткуштур чедир кылдынмаан чүүлдерни кыска хуусаада кылыр талазы-биле хемчегlерни ажылдап, түскай шиитпирни хүлээп алган турган. Ындыг турбуже, ооң боттанныышкыны оожум болуп келгеп.

Совхоз бо хүннерде петчир хемчээлдиг 72 тонна чаагыс чылдыг сиген үрезинин сөөртүп алган. Сес суггатчы 2 звено болуп алгаш апрель 25-тен эгелеп ажылдап келген. Часкы ховуда ажылдарында 7 трактор ажылдап турар.

Тарылга шөлүнче совхоз май 15-ке чедир 310 тонна органиктиг чемнешчидилгеин аппарып төккен. Бо хүннерде часкы ажылдар Хорумнуг-Ойда тулуктээн.

А. СЕМИС-ООЛ
улус депутаттарының Өвүр район Совединиң күүскомунуң даргазы.

КАДАРАРДА ХОЮМ ЧАРАШ

Кыйгырыгга харыылаавышаан

МАЛЧЫННЫҢ БОДУНДАН ХАМААРЖЫР

«УТКА 25 чылы» совхозка хойжулааш, ам 23 чыл ажыл тур мен. Бо аразында кандыг тавармылгалар турбады дээр! Бергелерни-даа, чымыштыг ништин өөрүшкүзүн-даа көрдүм. Эрткен онгу беш чылдын түнели-биле Тыва АССР-нин алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты чедип алдым. «Куш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле база шаңнаттым.

СЭКП-нин XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бистин совхозтун хойжуларын он бирги беш чылдын баштайгы чылында кызып ажылдап турар. Оларның карак кызыл күш-ажылынын ачызында мал кыштан хүр ашкан болгаш совхозта ниитизи-биле төрүүр 100 башка онааштыр 77 хураган менди алдынган. Ол болза районда ийиги черниң түннелин-дир.

Мээн кадарып турар хойларым кыраан. Оларны совхозтун специалистери эрткен чылын-на күрүнеге эткже дужаар деп турган. Хураганындан тура өстүр азыраан, мынчага чедир кадарып келген хойларымны харааданаш, күрүнеге дужаатпаан, арттырып алган кижи мен. Түн дижи чок хойлар-ла болгай. Бо чылын сөөлгү катап, чедиги оолдаашкынын эрттирдим. Кырган хойнуң баш бүрүзүнден хураган алыры кончуг берге. Ону хойжулар билир. Мен кызын тургаш, кыраан хойларның баш бүрүзүнден хураганы менди доруктуруп алдым. Коданда 455 хой бар. Ам оларның хурагаными ангылап үскеш, кыргыткаш, чуулда эрттиргеш, күрүнеге дужаары-биле семиртип, чайлагладып үндүрер мен.

Эрзин районуң малчыннарының өдек-кыштаг септелгезин эрте чорудар дээн кыйгырыын бистин совхозтун хойжуларынан чүүлдүгүнүп деткээн. Ынчангаш кодан бүрүзүнде септелгеге ажылын чорудуп турар. Чазаглап көжер мурнуында бүгү чүвени кылып, кыштагны арыглап-шеверээр. Совхозтуң хойжулары чаа кыштаг тударындан, капитал септелгеге чорударындан аңгы ажылды боттары кылып ап чаңчыга берген. «Совхоз кылып бергей аан» дээр ындыг азырадыкчы хөөн бисте чок. Хой кыштагларының үүрмек септелгезин ам колдуунда дооскан.

Совхозтан чаа кажаалар, бажынар тудар бригаданы база тургускан. Ол ам бир чаа кажаанын тудуун доозуп турар. Мээн кыштаамда хой кажаазы үр болган, шуут ярип кенгирээн. Ынчангаш ону септеп канчаар боор. Чаа кажаа тудуп бээр дугайында айтырыгны совхоз дирекциязынга тургускан кижи мен. Тудугжулар ам хонашка удавас келир үзүрлүг.

Ажылга чедишкин малчының бодундан хамааржыр болганда мен хостуг, чайлыг үемде анаа олурбас кижи мен. Чаа кажаа тудар болза-даа, анаа олурбайн, 10 тонна ажыг өдекти бөлүп алдым. Июнь ортан үезинде кыргылда эгелээр. Ынчан хойну кыргыткаш, эки оттуг черже көжерге апаар. Чайын он тонна сигенни база белеткеп алыр мен.

Бо чылын малчыннар наадымы болур чүве-дир. Кылган ажылдың түннелин аңаа үндүрер апаар. Ынчангаш Наадымга чедир эрес, шуурургу ажылдаш, өдек-кыштаг септелгезин доозары, хой кыргылдазын организастыг эрттирери, бир деминг чайлаглап үнери, ниитининң малын эки семиртири, эът, сүт будүрерин база күрүнеге садарын көвүдедири, чартык чылдын планныг онаалдаларын чедир болгаш ажыр күүседири малчыннар бистерниң эң чүгүлә соруглавыс болур.

П. ШАҢМАК,
«УТКА 25 чылы» совхозтун хойжузу, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

Улуг-Хем район.

Шиитпирлээр өйү келген

ӨГ ЫЯЖЫН — ЧАГЫГ ЁЗУГААР

Өг—көшкүн амыдыралдыг улустарның шаг-шаандан бээр эдилеп келген эки эдиг, оран-савазы. Амгы үениң чаагайжыды туттунган кәзт-каът бажыңнары-даа, хоорай суурлары-даа ону амыдыралдан үндүр кызып шыдавааш. Ылаңгыя хойжуларга, черле малчын кижилерге ооң ужур-дузазы ам-даа улуг. Чайын эки оътсигеннiг черлер дилеп, мал семиртип одарладырда, хойжуларга, кадарчыларга түү хередил? Өг. Чүгле малчыннар эвес, харын өске-даа хөй-хөй кижилер чайын өгге чурттаварыга ынак. Өгнүң ниити серини, чырык. Бир черден өске черже хоиаш солуп көжерингe улуг күш-даа, күүдүг техника-даа негеттинмес, эптиг.

Ынчалзажок бисте чамдык совхозтарның хөй санныг малчыннарында өглер чедишпейн турар. Хана, дээвиир шывар кидистерни, брезентнии, өг ниитининң дериг-хереселлерин бичелеп салып ап болур, а өгнүң ыяжын тып алыры дыка берге. Чүге дээрге ону чаңгысла Чөөн-Хемчик районнуң үлетпүр комбинадында эвээш кижилер хол-биле чазап кылып турар.

Чоокта чаа комбинаттың директору Ымыр-оол Монгушович Тас-оол-биле ужурашкаш, ооң сеткилин дүвүредип чоруур элээн каш айтырыгларның дутайын чугаалаштывыс. Оларның бирээзи бо-дур —өг ыяжын кылып будүрерин үлетпүр аргазынче шилчидери болгаш ажылдың будүрүкчүлүүн бедидери. Ол дээрге үениң-даа, чагыкчыларның-даа негелдези-дир.

Комбинаттың ус-шевер чазакыкчылары республиканың кайы-даа районунуң совхозтарының баш бүрүнгаар киирген чагыгларын ёзугаар чылда 200 чедир өг ыяжын кылып турар. Эрткен чылын 214-үү ажыл-агыйларга белеткеп берген. Бо чылдың чүгле март, апрель айларында 40 өг ыяжын кылгаш, чагыкчыларга хүлээткен. Чижээ: Тандыла «Революцияның чалбыыжы» совхоз беш, Улут-Хемде «УТКА 25 чылы», Кызыл районда «Тиилелге» совхозтар оң-оң өг ыяштарын чагыгбиле кылдырып алган.

Мында өгнүң ыяжын чазаарынган аңгыла өг иштининң эт-хереселлерин база кылып турар. Март, апрель айларда 40 үлүүрүнү, 80 аптараны, бичежек 200 столлу болгаш 800 сандайжыштыг кылган. Азы ийи ай дургузунда 10 мүң 597 рубльдин продукциязын бүдүрүп саткан.

Бир эвес бо чүгүлә ажылкереги бүрүнгаар хөгжүдеринче чөгүүр кичээнгей салып, үлетпүр аргазынче шилчиткен турган болза, ооң ийи катап хөй продукцияны будүрүп болур турган. Ук комбинаттың чагыртып турары чурт үлетпүрүнүң эргелелининң удуртукчулары (начальниги И. П. Пешков) өг ыяжы кылыр төпчүткен мастерскааны азы цехти тургузарын аазаандан бээр ам ийи чыл ашкан болгаш тускай өрээл хостап, дериг-хереселлер, станоктар бээр талазыбиле мынчага чедир кандыгдаа хемчеглер алдынмаан. Өг ыяжы кылып турар кижилер «Сүт-Хөл» совхозта, Кегээни-Булакта, Чадаана хоорайда чер быларгай чурттап, бажыннарында ажылдап турарлар. Оларга өг ыяжы кылыр ыяш белеткеп, сөөртүп чедирип бээри-даа, белеи продукцияны барып алыры-даа бергедей бээр таварылгалар хаая эвес, чүге дээрге комбинатта транспорт чедишпес. Оон аңгыла өг ыяжы кылыр ыяшты кайнын, чежени кезии алыры фондуда көрдүнмээн. Ынчангаш комбинат ыяш кескени дээш үргүлүү штрафтамп турар. Мындыг байдалда хөй-хөй совхозтарның чагыын дүрген болгаш эки шынарлыг кылыр будүрүп бээрининң дугайында чугаа чорудары берге.

База бир айтырыг. Өгнүң чүгле ыяжын, ниитиин эт-хереселлерин кылыры комбинатка оруглалыг эвес. Ындыг болганда, өгнүң ыяжы-даа, ниитиин-даа, кидистеринден эгелээш бүрүнү-биле дерип белеткээш, садары ажыктыг. Ам бир өг ыяжының өртээ 311 рубль, а иштинь-даштын бүрүнү-биле дерип каан өгнүң чиик өртээш чижеглеп саналарга, 2165 рубль хире болуп турар. Бир эвес төпчүткен мастерскааны азы цехти тургузуптар болза, будурулгени чогум-на шынаар организастап, хөй оруглаиы ап болур арга комбинатка бар апаар-дыр.

Чүрт үлетпүрүнүң эргелелиниң улуртулгазы маңаа хамаарыштыр чүнү болап турарыл?

Х-К. МОНГУШ,
«Шынның» тускай корр.

Арыг-Үзүүнүң участок эмнелгезинiң медицина ажылдакчылары малчыннарга улуг кичээнгейни салып турар. Олар 52 малчын коданны хандырбышаан, ай дургузунда кодан бүрүзүнге ийи удаа барып четтирип турар. Эмчилер келген санында малчыннарны, оларның ургуларын шинчип көөр, эм аймаан бээр, беседа кылыр. Планнаттынган бүгү чүүлдер ынчаар күүсеттинип турар. Эмчилериниң сагыш салыышкынынга малчыннар өөрүп турар.

Аныяк өг-бүле эмчилер: дыш эмчизи Октябрь Туя-оол биле акушер Тамара Чамзырай 1973 чылда Кызылга медучилище дооскаш, Арыг-Үзүүнге чедип келген. Оларны хойжулар турлагларынга удаа-дараа көрүп болур.

ЧУРУКТА: акушер Т. Д. Чамзырай мурнакчы хойжу П. К. Шаңмактың турлаанда.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ДЕЛЕГЕЙДЕ ЭЪТ БҮДҮРҮЛГЕЗИ

Чаа эът 160 ажыг элементилерден тургустунган болур. Бүгү мал аймааның эъдэ тургузуунуң химиктиг составының болгаш биологтуг шынарының талазы-биле нургулайында дөмей. Ону хуу-биле көргүзерге мынаар:

Малдар	суг	белок	ут	минералдыг будүмелдер
ынек	54	15	26	4,6
хой	60	16	20	3,4
хаван	58	15	24	2,7

Бүгү чүүн малдың шыгганнарында ортумаа-биле белок 18,5 хуу, суг 71 хуу, хүл 1,1 хуу, липид 3—5 хуу, белок чок азот аймаа 0,1—0,3 хуу. Аминокислоталарның хемчээли эът бүрүзүнде барык-ла дөмей.

Химиктиг составының талазы-биле хой эъди инектиниидеи шоолуг былгалбас. Витаминнер-биле липидтернiң саны база-ла дөмей. Ынчангаш хой эъди биологтуг үнезиниң талазы-биле инек эъдинден дорайтавас, а хоолузу-биле харын ажып турар. Ынчалзажок делегейде эът будүрүлгезинде хой эъди элээн эвээш. Чижээлээрге, бүгү чуртгарда эът будүрүлгези (инек, хаван, хой, куш) сөөлгү он чылда (1970—1980) 117610 мүң тонна турда, ооң иштинде хой эъди 7094 мүң тонна азы чүгле 6,5 хуу болган. Ындыг турбуже, көдээ ажыл-агыйның көл черии хой ажылы эвелеп турар чуртгарда бо көргүзүг белек. Хой эъдин үндүр салып турар. Чаа Зеландияда ол 52,8 хуу, Ортаакы Чөөн чүктүң чурттарында 46,3 хуу, ооң иштинде Иранда 49,8 хуу, Австралияда 26,4 хуу, Африка чурттарында 22,6 хуу, ооң иштинде Суданда 31,7 хуу, Нигерияда 26 хуу, Мурнуу-Африка Республикада 22,1 хуу чедип турар. Барыын Европа чурттарындан Францияда хой ажылы сайзырангай. Ында будүрүп турар эъттиң 32 хуузу—хой эъди.

Шинчилелдер ёзугаар алырга, 1985 чылга чедир кижи бүрүзүйге чылда 30,2 килограмм (ам 28,4 килограмм) эът онаажыр апаар, ооң иштинде инектиң 11,3, хой биле өскээртен садып алыр апаар.

ЧЫЛДА БҮДҮРГЕН ЭЪТ (мүң тонна).

Чурттар	инектиң		хойнуң	
	1970—1980	1985	1970—1980	1985
Делегей	**41037**	**53720**	**7005**	**8270**
Аргентина	2179	3330	135	160
Бразилия	2146	2910	59	70
Колумбия	437	610	5	10
Мексика	517	720	34	40
Уругвай	293	390	52	60
Нигериг	157	210	84	120
Иран	109	150	208	280
Судан	200	330	98	140
Турция	197	290	320	410
Кытат	1984	2660	589	760
Канада	811	1250	8	10
АКШ	10236	13040	233	100
Франциия	1664	2000	130	150
ФРГ	1263	1450	18	20
Ирландия	340	490	48	50
Италия	758	740	30	50
Нидерланды	334	430	12	20
Великобритания	870	1110	237	270
Испания	358	460	145	150
Югославия	282	420	50	70
ССРЭ	5560	7480	931	1070
Чехословакия	333	430	8	10
ГДР	343	390	13	20
Венгрия	175	220	21	30
Польша	578	760	27	40
Румыния	265	380	87	120
Океания	1858	2320	1178	1420
Австралия	1396	1770	636	770
Чаа Зеландия	422	540	542	640
Мурнуу Африка респ.	355	440	171	190

Хостуг шакта номчуңар

Чиктиг өг-бүле

Квартираптыларыига хамаарыштыр бажың эезиниң хомудалының талазы-биле англы судтуң шиитпири маргыжар арга чок болган: чурттакчылар сес хүн иштинде эелеп турар шөлүн хостан бээр йиикпе азы өг-бүлезиниң кежигүнериниең чарлыр ужурлуг. Чүл дээрге, ашак-кадай квартирага... 130 мыты, 8 диисти болгаш бир дилгиии тудуп турган.

Элдептиг

Швейцар истекчилер болгаш солуп ажылдакчылары бир элдептиг болуушкуунуң айыы тып чадавнар. Байкыта бир биллиимес херээжен касса сонгажыгажынга шиитпирлиг кылаштап келгеш, кассириниң столунуң кырынче саазын хап октайкаш, чиде берген. Ол хапка долу үнелиг... 30 мүң швейцар франктар чораан болган оон ынаа түү-даа чок болган. Ол элдептиг херээженни эмдиглаа чедир тып чалашканнар.

Амы-тынын камгалаңар

Стокгольмга зоомагазиниең «улу-балыкты» оор алган. Магазининиң ээзи ол дугайын полицияже доп-дораан дыңнаткан. Ол чүгле чидирген чүвези дээш эвес, а харын орииун салым-хуузу дээш дүвүреи турган. Чүге дээрге Индий Океанида болгаш Кызыл далайда бар ол балык хоралыг кобра чылаи дег айыылдыг. Оон чидиг теин бир кадалырга-ла, кижи чартыктай бээр ийикпе, харын өлүп болур.

Номчукчунуң чурумалы

БЫЖЫГ ТУРУШТУГ

Торжап Бичe-оолович Куулары эпти-ле дүвүредип чоруур бодалы база катап бажыига кире хонуп келген. «Адырам, бо эрткен үеле ажыл-амыдыралымга чүнү чедип алган кижи боор мен? Ачам 40—50 чылларда Тываның сураглыг малчыны-даа чорду. Коостов суурнуң чурттакчылары, малчын эш-өөрү ону орденниг Бичe-оол диижирер болгай. (Ол ТАР-ның «Малчын» ордени-биле шаңнаткан). Ында база-ла утка бар. Пенсиялыг орза-даа, биске аргасүмезиге берип чоруур. Ооң малчыннап чораан үезинде чедишкиннериие бодаарга, мээн чеди чыл иштинде чедип алган онза чүвем чок мшкажыл. Көргүзүтлерим харын ортумак-даа, эки-даа болур-ла-дыр. Бо дооступ турар 1980 чылда 100 хойга онаштыр 101 хураганы камгалап доруктурдум. Келир он бирги беш чылдың баштайгы чылында ооң-даа хойиу ап, өстүрер дээш кызып ажылдаар апаарлыы ийин.

Тока аттыг совхозтуң мурнакчы малчыннары Дадар-оол Оюн, Дортуй-оол Торлаа, Сарала Көржек-оол сүтларга ужуражып, чугаалажып, арга-дүржүлгазы-биле танажын көрзе. Бистиң совхозтуң, районнуң-да специалистери мурнакчы малчыннарның арга-дүржүлгазын интерединче чүге кичээнгей салбазыл? Делегат кылдыр совгуткан коммунист кижи болганымда, районнуң партия конференциязынга ол дугайын саналдан көрейн адырам».

Партиянын Таңды район конференциязынга Т. Куулар шынап-ла санал бергеш, совхозтуң хойжуларының эрес-шудургу ажылдап турарын дыңналып, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга докгаап, шүүмүүлээн. Ылаңгыя хойнуң уксазын экижилер ажылда, мурнакчы арга-дүржүлгаиы иитередириидеи, тускай эртемниглериниң ажылында хөй четпестерииң эрен-гейлээр чоруктуң барын хойжу шиитпирлетпес шүүтмүүлээн. Ол ышкаш аныяктарны хөй ажылынче хаара тудар ажыл районда кончуг четпес чоруттунуп турарын ол айыткан. Т. Куулариың саналын делегаттар бир үн-биле деткип, чүүлдүзүүгеннер.

Торжап Бичe-оолович биле Бак-кыс Сымчановна Куулар бо чылын төрүүр 100 хойга онаштыр 100 хураганны камгалап алган, онча-менди доруктуруп турар. Чоокта чаа малчыннын аалынга барып, ооң арга-дүржүлгазы-биле танышпыт. Ынаан ол хойжу кижиниң белеи эвес ажыл-ажыңнын дугайын чугаалап ора, мынаар түүкеди: «Улуг арга-дүржүлгалыг мен деп черле мактанмас мен. Чалгаа-шүүлтеп кижиге хой малдаары берге болгай. Кыштың чыккылама соогунда, чайның изиг халыныида мал кадарарда быжыг тура-соруктуг-ла кижи ыыдажыр дийин. Ажылыгга ымак, кызымак, эрес кижиниң кадарган малы безин эки, хүр болур болгай...»

Торжап Бичe-оолович бодунуң ажылының арга-дүржүлгазын база каксы чугаалады. Чайын ол хоюн Шанганның чаагай оттуг чайлаига семиртип алыр, а күзүн ооң ырак эвесте тараа оъдуига экжеп оларладыр. Хойнуң элержилгезин, тарын боозадылгазын база эки организастап чаңчыккан. Кыжын олар-белчиир-ии хуваар, чыл бүрүде 15 тонна чедир сигенни боду белеткеп ап турар.

Ол бирги беш чылдың баштайгы чылында «Коммунизминиң херели» совхозтуң малчыннары багай эвес ажылдаан. Совхоз ниитизи-биле төрүүр 100 хойдан-на 85 хураганны менди камгалап алган. Ол эрткен чылдыындан оранчок бедик болгаш районда-даа багай эвес көргүзүт-дүр.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны коммунист Торжап Бичe-оолович Куулар күш-ажылчы бедик көргүзүглери дээш эрткен чылын Ленинiң хүндүлел бижик-биле шаңнаткан. Ооң мурнуида ол Бүгүзавилелдиң Улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң делгелгезиниң хүлер медалы-биле база шаңнаткан.

Т. Куулар хөй-ниитии ажылынга база идепкейлиг киржип турар. Агитатор кижи болгаш, СЭКП-ниң XXVI съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле малчыннар ортузуига тайылбыр ажылын чорудуп, коммунистиг, хөй-ниитининң үлегер-чижээн өскелерге көргүзүп турар.

Торжап Бичe-оолович биле Бак-кыс Сымчановнаның өг-бүлези малчыннар ортузунда «Культүүлүг амыдырал дээш» деп социалистиг чарыштың тнилекчизи. Оларның кодандевискээри безин кеэзеде арыг чыдар.

Ажыл-ажынге бердинген, амыралга быжыг турушгут бо малчын өг-бүле эрзичилериниң кыйгырыын деткиишпээн, ам өдек-кыштавның үүрмек септелгезин кылып, хой кыргылдазынга чайлаглаашкынга баш-уудур белеткеиип, бодунуң мурнуида салдынган соруглаларны бүрүн бөттандырар дээш эрес-шудургу ажылдап турар.

С. ОЮН.

Чижек хүн чуруму мындыг болур

Суггарары болгаш кадарары 5 шактан 10—11 шак чедир.

Хойну коданга дыштандырары 10—11 шактан 16—17 шак чедир.

Суггарары болгаш кадарары 16—17 шактан 21—22 шак чедир.

Коданга дыштандырары 21—22 шактан 5 шак чедир.

Одарның чоогунда суг чок болза, автотранспорт-биле сугну үзүктел чок сөөртүп, хойну суг-биле хандырар. Хойларны суг-биле четпес хандырар болза, олар шоолуг эът чивес апаар, немелде денизин кудулаар. Ногаан эът-сигенниг одарга турда, бир хойнуң-на хүнде сугга хереглели 2 литр болур, а бир эвес сиген кургаг болза — 2,7—3 литр, чамдык язын хүнерде — 4,5 литр хереглеттинер.

Одарладып семиртирiiиң үүнелп коданга чангыс аай хойларны шын шилип тургузарындан база хамааржыр. Коданы назын-хар, эр-кыс аайы-биле, а болдунар болза, күш-денгелиниң аайы-биле шилип тургузары эки түүнелди бээр. Улуг иттерни, 1,5 харлыг иртчигештерни, холуттунган кырган хойларны, бо чылын төрүттүнген хураганнарны ангыаиы коданы кылдыр тургузар. Коданга хойнуң санын одарның характеринден, ижер суундан, эът-сигенинден, чер кырының байдалындан база кадарчының мергежилинден хамаарыштыр тодаргайлаар.

Одарладып семиртир хойну хамыкты мурнай кыргыдар болгаш эътке дужаарынын 1,5 ай мурнуида агарлаар. Дужаалда үезинде чаа дүгү 2 см-ден кыска эвес кылдыр үнүп келген турар ужурлуг.

Семиртилгени контрольдаар, а ол ышкаш хойжуларның күш-ажылын төлээр дээш, семирти одарладып хойну баштай шуптузун денгилээр, күш-денгелин тодаралыр. Оон соонда семирти одарладылгала хойну ай сайында денгилеп, кайы хире семирин турарын көөрү чугула. Одар багай болза, ону солуур, дүнеки кадатты организастаар, холуксаалыг чемнерни, ногаан массаны немей бээр.

Хойжуларга ажыктыг сүмелер

ХОЙ КЫРГЫЛДАЗЫ

Хой кыргылдазы — ол дээрге, хой ажылында эң чугула хемчег. Кыргылданы кыска хуусаада (15-20 хонукта) эрттирер, дүктүн бүгү-ле үнелиг технологтуг шынарларын бүрүн хевээр арттырар, ооң чидириин болдурбас төлээде, кыргылданың планын баш удур тургузары эргежок чугула. Планга кыргылданы организастаары база эрттирери дээш харысалгалыг кижинин (кыргылда пунктузунуң эргелекчизиниң) фамилиязын, кыргыкчыларның, класстакчыларның база оларның дузалакчыларының, дүк лабораториязының эргелекчизиниң, пресстекчилерниң, маркалакчыларның, дузалаар ажылчыннарның данзызын, а ол ышкаш савага, шарыыр хендирге, сувурундакка, дериг-хереселдерге хереглелди база айтыр.

Кыргылдага кирер хойнуң санын эр-кызынын, назы-харының аайы-биле, кодан бүрүзүн, кыргыыр хуусаазын, кыргылдар пунктузун, ынаар сүрүп чорудар оруун планга айтыр.

Хой кыргылдазын чедишкинниг эрттирери хөй нуруузунда пунктуну, кыргылда дериишкинии, эргежок чугула хереселдерни чогуур үезинде белеткээриниең хамааржыр. Амгы үеде 30 мүң болгаш ооң-даа хөй хойлуг ажыл-агыйлар кыргылданы чангыс улуг пунктуга эрттирип турар апарган. 36 болгаш ооң-даа хөй кыргылда машиналыг агрегаттарны аиаа дериң тургузар.

Чангыс аай дески нарын, чартык нарын дүктүг болгаш хайнак хойларны чылда чангыс катап, а дески эвес бөдүүн дүктүг болгаш хайнак хойларны — чылда йи катап, назын болгаш күзүн кыргыыр.

Кыргыкчылар чанчыгып алзын, агрегатка илерээн четпестерни эдикчилер чайлатсын дээш, баштай кыргылданы дүгү шоолуг үнелиг эвес хойлардан эгелеэе чогуур. Ооң соонда дүктүн чидирини болдурбазы-биле кыжын төрээн хураган иезп хойларны кыргыыр, а ооң улаштыр-ла тогдуларны, назын оолдаан хойларны, ирттерни болгаш кошкаржыктарны айыткан дараалашкаа-биле кыргыыр. Будүрүкчү кошкарларны эң сөөлүнде кыргыыр.

Кыргыыр мурнуида хойну соодары-биле 12-14 шак дургузунда чемгербес болгаш 10-12 шак иштинде суггарбас.

Кыргылда үезинде дүктүг хээндектей кезер чорук ооң технологтуг үнелиин дыка кудуладыр. Ынчангаш электрилиг машина-биле бир черден дүктүг ийи катап кезип, хээндектээрни канчап-даа болдурбас херек. Кыргылда үезинде хойнуң кежии кезип болбас. Ол чорук чүгле хойга хоралыг эвес, дүкте арткан кеш ооң шыиарын кудуладыр.

Кыргаан дүктү кыргыкчының номери-биле дензилээр черге апгаар; учётчик ону дензилээш, журналга бижиир. Дүк ооң соонда класстаар столга баар. Класстакчы база ооң дузалакчызы дүктү шаараш четкиглиг стол кырынга салгаш, довураадоозуну, богу, кестиигеи дүктери дүшүүн дээш, силгиптер болгаш куду шынарлыг (өек, кудурук, быгын) дүктерни аңгылап каапгар. Ооң соонда клазын тодарадыр.

ХОЙНУ ОДАРЛАДЫП СЕМИРТИРИ

Колдуунда-ла даг база чартык кургаг хову зоналарында туруп турар чайгаар бүткен одар черлериниң шөлү бистин чуртувуста дыка деллем. Чайгаар бүткен одарларга хой кадарар болза, ол черлер эң-не ажыктыг кылдыр ажылаттынар, чүге дээрге ол мал хөй санныг янзы-бүрү сигеннерни оъттаар. Чижээ, бок сигенниериың 600 хевириидеи мыйыстыг бода мал 56, чылгы — 82, а хой 570 хевирни оъттаар.

Улуг хойларга одарның ногаан сигени — кара чаңгыс чем ол. Хой хүннүң-не 7-8 кг сигенни чиир, ооң иниги хоолулуу 1,4 — 1,6 кг чемгериге единиазы болур. Ол хойга бедик дензи немежилгезии хандырып турар. Ындыг болганда хойну одарладып семиртириие оиза кичээнгей салыр херек.

Хойну семирти кадарарын одарладылга үезиниң бүгү дургузунда чорудары эргежок чугула. Чайның ортаа үезиигe чедир ирттерни семирти кадарылгага тургузар, чайның ийиги чартыыидан эгелээш — холуттунган хойларны, а ол ышкаш күзүн барып, 7-9 айлыында эътке дужаар иртчигеш хураганнарны семирти кадарылгага тургузар.

Хойну семирти кадарарының ажыктыы элээн каш организастар айтырыгларыны шиитпирлээриниден хамааржыр. Хамыктың мурнуида ажыл-агыйга хойну одарладып семиртириниң планын кылып тургузар. Ук планга үндезилээш, хойнуң эркызын, назын-харын барымдаалап, кодан хойнуң хемчээлии, ай аайы-биле чем хереглелии тодарадыр, одарның эргежок чугула шөлүн төлевилээр. Күш-ажыл чарыгдалдарын санаар, ажылчын күжүн база эргежок чугула хереселди тускайлап бээр. Одар участоктарын хойжу бригаделарга быжыглаар болгаш оларны одарладырының даралашкаан доктаадыр, дыштандырар, суггарар черлерни шилип алыр, хойну сүрер оруктуу төлевилээр, хүн чурумуи кылып тургузар.

«Чазагда» деп фотоэтюд.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдааны дээш база күш-ажылчы чедиишкиннерин үнелеп көргенниң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң өөрүкээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Монгуш Ыдай-оолович **Базытпаа** — «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Дамбадаи Дембирелович **Донгак** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыны.

Любовь Алексеевна **Доржулдай** —райониуң күрүрезин инспекциязының начальныгы.

Терентий Игнатьевич **Маковкин** —Чадаананың ыяш ажылагый черииң ажылчыны.

Доржу Конзаланович **Монгуш** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Каваа Сайчаевич **Монгуш**— Чыраа-Бажы суурда пенсионер.

Делгер Чымбаевна **Ондар** — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Аиай Досумаевна **Ооржак** — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң малчыны.

Сынзыг-кыс Чымбаевна **Ооржак** — Чыраа-Бажы суурда пенсионер.

Бичии Дөрбет-оолович **Соян** — «Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыны.

Дамбаа Сүрүнмаевич **Соян** — Чыраа-Бажы суурда пенсионер.

Сайаа Лопсаович **Донгак**— «Алдан-Маадыр» совхозтуң малчыны.

Николай Төртен-оолович **Хайдытан** — Чадаананың ыяш ажыл-агый черииң леснигы.

Мунзук Кайдан-оолович **Ховалыг** — Чадаананың уксаажыдыла бүдүрүлгезиниң ажылчыны.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Мария Ивановна **Баковкина** —Сарыг-Септи харылзаа белдириниң почтачызы.

Билчирмаа Сандыевна **Дамбыы** — «Совет Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Сергей Бильчаевич **Дондуп**— «Ленинчи орук» совхозтуң малчыны.

Чаш-Уруг Манчынаевна **Кажин** — «Енисей» совхозтуң малчыны.

Марк Максимович **Кудрявцев** — СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чирум Чимитовна **Лопсан** — «Ленинчи орук» совхозтуң малчыны.

Севилбаа Тоюновна **Макпын** —«Бурунгалар» совхозтуң саанчызы.

Шадрин Кегезинович **Натпит** — «Совет Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Майдаш Опанаевна **Ооржак** —«Совет Тыва» совхозтуң малчыны.

Фэина Пахомовна **Ошарова** —СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Иван Адамович **Рассыпчук**— суггарылга системаларының эргелелиниң электроканнакчызы.

Өнер Даваевна **Салчак** — СЭКП-ниң XXV съездизи ат-

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы **М. МЕЙДУМЕ.**

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары **Н. БОЙДУ.**

Кызыл хоорай,
1981 чылдың май 21.

тыг совхозтуң малчыны.

Анна Павловна **Саморокова** — Сарыг-Сеп ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Агафья Иосифовна **Селянинова** — «Бүрен» совхозтуң саанчызы.

Агафья Петровна **Соколова** — аныыр-будурулге ажылагый кооперациязының склад эргелекчизи.

Ирина Андреевна **Солдатова** — «Бүрен» совхозтуң нефтебазазының эргелекчизи.

Зоя Леонтьевна **Фотьянова** —Сарыг-Сеп суурда № 2 ясли-садтың эргелекчизи.

Ирина Алексеевна **Юркова**— «Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Антонина Афанасьевна **Гадельшина** — Кызылдың куш фабриказының ажылчыны.

Аверьян Иванович **Глазырин** — Кызылдың куш фабриказының агроному.

Александра Ананьевна **Ярославцева** — Тываның электри четкилериниң хемүр-даш дензилекчизи.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Алексей Егорович **Булгаков** — райониуң автомагазин садыгжызы.

Ида Николаевна **Воробьева** — райониуң газтыг суг цегиниң эргелекчизи.

Анна Ивановна **Дюбина** — «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы.

Мария Кирилловна **Зверева** —райониуң оргмассалыг ажыл талазы-биле инструктору.

Анна Тимофеевна **Кириванова** — Туранның ыяш ажылагый черииң ажылчыны.

Екатерина Николаевна **Кузьмина** — Туранның ыяш ажылагый черииң ажылчыны.

Лидия Ивановна **Кылосова**— райпо ажылчыны.

Кызыл-Уруг Бартыковна **Маады** — «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы.

Очур Самбуевич **Монгуш** — «Саян» совхозтуң инек кадрчызы.

Шактар Байрбю-оолович **Сат** — «Саян» совхозтуң малчыны.

Лидия Егоровна **Шульгина**— Туран хоорайның бирги харылзаа белдириниң начальныгы.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Екатерина Ивановна **Базыр** —санэпидстанцияның санитар эмчизиниң дузалакчызы.

Агния Емельяновна **Бухтуева** —Тоора-Хем суурда аптека ажылчыны.

Кол Кыспаевич **Дажыжык**— Чазылар суурда пенсионер.

Кол Дамбаевич **Маначчык**— Адыр-Кежиг суурда пенсионер.

Лия Филипповна **Семеновых** —Ий ортумак школазының башкызы.

Василий Александрович **Соколов**—аныыр үлетпүр ажылагый кооперациязының директору.

Серен Ширинеевич **Сульдум** —Тоора-Хем» совхозтуң малчыны.

Кол Максимович **Хувалга** — Сыстыг-Хемниң күрүлетпүр ажыл-агыйының ажылчыны.

Кол Дажы-Сегбеевич **Шошукпан** —райкүүскомнуң нимти киллизинин эргелекчизи.

Кооператорларда

МАКТАЛДЫГЛАР

Ажыл-ижи-биле чонунга мактадыг чоруурларның бирээзинге Эрзинниң Мөрен суурда холушкак бараанар магазининиң садыгжылары Б. Допчут биле А. Сиирек оларны хамаарыштырып болур.

Суурнуң чурттакчыларының холушкак бараанар магазининиң ажылы эки, садыгжыларывыс келген кижилерге ээлдек-эвилең, магалыг-ла улус дижири таварылга эвес.

Планныг онаалданы алган соонда, садыгжылар ону албан күүседир хүлээлгелиглер. Социалистиг хүлээлгениң кол негелдемерииниң бирээзи — хандырылганың бедик культуразын чедип алырын мында эки боттандырып турар. Магазинге хүн бүрүнүң чугула бараанарын садып алыкчыларның чагыын ёзугаар садыгжылар складтан үзүктелишкин чок, ей-шаанда кирип ап, садып турар. Олар ыланғыя бараанарны сезон аайы-биле садарынче улуг кичээнгейни үтпаадырганнар. Садыгжылар мактыг коданнарже, бригадаларже айда үштен эвээш эвес удаа үнүп, садыглап турарлар.

Бистиң садыгжыларывыс чүгле хүлээнген ажылынга эвес, хөй-нинти ажылынга база идепкейлиглер. Белекмаа Амыровна Дөпчут Мөрен суурнуң № 2 агитквартиразының ажылын удуртуп турар. А комсомолчу садыгжы Аиззй Сиирек уран чүүлдүн идепкейлиг киржикчизи. «Хайыракан» агитквартирада уран чүүл ажылын анаа бажыглаан.

Ч. ЧООДУ.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

КӨРҮЛДЕ БОЛУР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели сугларга айыл чок болурунуң көрүлдезин 1981 чылдың май 25-тен сентябрь 15-ке чедир эрттирер дугайында докгаал хүлээп алган.

Көрүлдениң соруглазы болза республика девискээринде хемнерге, хөлдерге болгаш суг хөлбектериге кижилериниң амы-тынын камгалаарын экижидери, сугларга озал-ондак болурун чайладыр тайазыбиле чон ортузунга тайылбыр бергеш организастыг ажылдарга хөй-нинтиин калбаа-биле киириштирери болуп турар.

Сугларга озал-ондак чок болурунуң республика көрүлдезин эртер хемчелериниң плзыын республиканың Министрлер Чөвүлели бадылаан болгаш көрүлдени удуртуп эрттирерин сугларга кижилериниң амы-тынын камгалаар талазыбиле республика комиссиязынга дааскан.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

МАРН-ның XVIII съездизинде

БҮЗҮЛБАС НАЙЫРАЛДЫҢ ЁЗУЗУ-БИЛЕ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА-ның тускай корр.). Моолдуң Улусчу-революстуг намының XVIII съездизи болуунуң ажылын үргүлүлеп турар. Партияның чаңгыс аай чоруунуң, ооң Төп Комитетти долгандыр сырый каттыжыышкыныңың, ажылхерекчи, тодаргай чоруктуң байдалында делегаттар республиканың моон соңгаар социал-экономиктиг болгаш культурлуг хөгжүлдезиниң оруктарын, улус ажыл-агыйының ажыктыг чоруун бедидериниң айтырыгларын чугаалажын көрүп турарлар.

Партияның тургусканы Моолдуң улустуң шериин 60 чыл үргүлүлеэн дайынчы оруу-биле чораан, Совет Эвилелиниң шериг тургузуушкунуңуң байлак дуржулгазындан кажан-кезээде үлегер ап, ооң бүгү талалыг интернационалчы дузаламчыызына даянып, чаа хевирниң ёзулуг улусчу шерии апаргаш, Төрээн чурттуң дээллаларын аллардыы-биле күүседип келген деп, МАР-ның камгалал министри генерал-полковник Ж. Авхиа демдеглээн.

Моолдуң улусчу шериниң дайынчылары моон-даа соңгаар улустуң революстуг чаалап алышкыннарын илеелдиг камгалаар, Совет Армия-биле Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниц өске-даа армиялары-биле дайынчы аскы-дуңмалышкы харылзаазын болгаш кадыы ажылдажылгазын быжыглаар деп, ол чугаалаан.

Делегаттар-даа, чымштың индиринден үүе чугаалаан даштыкы политика талазы-биле инициативаларын бүрүнүүбиле чүүлдүгүнүп, деткип турарлар. Ядролуг дайынның кыжанымышкының узуткаарынга ол саналларның канчаардаа аажок улуг үжүр-дузазын олар онзадап демдеглеп турарлар.

ЭРДЭНЭТ. (СЭТА-ның тускай корр.). Майның 29-та, Эрдэнэт хоорайның чурттакчылары, комбинаттың коллективи СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары М. С. Горбачёвка баштаткан СЭКП-ниң делегациязын үлеэп алган. Делегация МАРН-ның XVIII съездизиниң ажылында киржип турар. Комбинатка болган совет-моол найыралдың митингизинге СЭКП-ниң делегациязының баштыны М. С. Горбачёв чүве чугаалаарга, чыылганнар чылыы-биле үзүлгеннир.

Хамыктың мурнуунда силерге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы эш Леонид Ильич Брежневтиң изиг-байырын дамчылар-дыр мен деп, ол чугаалаан. Леонид Ильич Брежнев комбинаттың тудугжуларынга, дагжыларынга, бүгү ажылчыныларынга болган шиженер-техниктиг ажылдакчыларынга аас-кежиктиг болгаш тайбың-чагай чорукту, моол улустуң чаагай чоруу дээш, бузулбас советмоол найыралдың эрге-ажыы дээш чаа-чаа күш-ажылчы чедишкиннерни чедип алырын күүседип дамчыткан.

МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАРН ТК-ның секретары Д. Моломжамц митингиге база чүве чугаалаан. СЭКП ТК-ның МАРН-ның XVIII съездизинге байырлыг чагаазы улусчу Моолдуң коммунистерин, ажылчы чонларын социализмниң эрге-ажыктары дээш чаа-чаа чедишкиннерже сорук киргенн деп, ол чугаалаан.

СЭКП-ниң IV съездизинде

КУРП-НИҢ IV СЪЕЗДИЗИНДЕ

ПНОМПЕНЬ. (СЭТА). Кампучияның Улусчу-революстуг партиязының IV съездизинге КУРП ТК-ның бирги секретары Пен Сован отчёт илеткел кылган. Съездиниң кол соруглаларының бирээзи — политика, идеология болгаш организастыг байдалдарның талазыбиле партияны быжыглаары, партияның иштики сырый каттыжыышкының быжыктырары, делегейниң ажылчын шимээжикини-биле эп-сеткил каттыштырылгазын күштелдирери болдур деп, ол онзалап демдеглээн. Сөөлгү чылдарда чедип алдынган түңнелдер кампучи улустуң патриотизминиң болгаш маадырлыг чоруунуң, а ол ышкаш Совет Эвилелиниң, Вьетнамның, социалистиг өскедаа чурттарның улустарының болгаш делегейниң депшилгелиг организацияларының чаагай сеткилдиг дузаламчыызының ачызында боттанган болуп турар.

Кампучияның Улусчу-революстуг партиязының дайынчы оруунуң дугайында илеткелчи тодаргай чугаалаан. Хөй саяның бергелерни кампучи улус ажып эртпишаан, 1975 чылдың апрель 17-де төөгүлүг тиилелгеин чедип алган. Ынчалзажок Пол Поттуң, Иенг Сариниң, Кхиеу Самфаниың бөлүү чоинуң чаалап алыышкыннарын боттарынга шингээдип алыр аргалыг болган. Пекинге саттынган ол бөлүк маонызмниң утланыышкының эдербишаан, революциянын, партияның болгаш чонның херээнге ажыы-биле өскерлии, чурттуң чонунга удур өлүрүкчү дерзин үүлгедиглерни кылган. Кампучияның ёзулуг коммунистери вьетнам коммунистериң дузазы-биле партияның хүрээлелиин эде организастаан болгаш Кампучияны камгалап алырының Чаңгыс аай национал фронтузун тургускан. Пол Поттуң саттынакчы бөлүүзүн үдур чонуң демисели ол фронт баштап келген. 1979 чылдың январь 7-де болган тиилелгенин сөөлүнде Кампучия Улус Республиканы чарлаан болгаш Совет Эвилелибиле, Вьетнам, Лаос база социалистиг аны-дуңма өске-даа чурттар-биле найыралды болган эп-сеткил каттыштырылгазын калбартырының оруунче аныяк республика киргеп.

Чурттуң социал-экономиктиг болгаш политиктиг хөгжүлдезиниң кол соруглаларын илеткелчи тодаргай чугаалаан. Чурттуң көдээ ажыл-агыйын социалистиг орукче киирериниң, күрүненик эргелел системазын сайзырангайжыдарының, кадрлар белеткелин экижидериниң эргежок чугулазын ол айтыкан.

Социализмче шилчиишкинни чурттуң социал-экономиктиг байдалдарынга дүүштүр чоорту боттандырар ужурлуг бис деп, Пен Сован демдеглээн.

Пекиниң гегемонистери-биле америк империализминиң сүлчээзи туроа-даа, Совет Эвилелинге даянган амгы үениң революстуг күштери империализмниң база реакциязын аймылдыг бүгү планнарын болгаш хөделиишкиннерин ойтур шаан шыдаар.

Делегей байдалының дүшхүүрлүг чоруун чавырыдырарынче, боо-чепсекти эдерге будүрерии соксадырынче, ядролуг дайынны болдурбазынче, тайбыңны болгаш аймыл чок чорукту быжыглаарынче үлегер эң чугула чаа саналдарны СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев СЭКП-ниң XXVI съездизинге көдүрген. Ол саналдар делегейниң бүгү улустарының амыдыралчы эрге-ажыктарынга болгаш күзел-соруунга бүрүн деп болур. СЭКП-ниң ол саналларын бистер бедиң-биле үнелеп, бүрүн деткип турар бис деп, илеткелчи медеглээн.

ҮШ МИЛЛИОН КИЖИ...

ПРАГА. (СЭТА). В. И. Ленинниң Прагада музейиниң ажылдакчылары үш миллионнуң көрүкчүнү байырлыг байдалга уткаан. Праганың экономиктиг техникумунуң студентизи Ирэн Бречанова ол музейниң үш миллионнуң көрүкчүзү болган.

«В. И. Ленинниң музейи миллион-миллион кижилерге коммунизмниң школазы болзун» деп, Клемент Готвальд 1953 чылдың март 21-де турасказадыг дептерге бижээн. Оон ынчаар бижээн күзели амыдыралга боттанган-дыр. В. И. Ленинниң музейи Праганың болгаш бүгү Чехословакияның Чехословакияның ниитилел-политиктиг амыдыралының чугула төвү болуп турар.

Хүн бүрүде Чехословакияның хоорайларының болгаш суурларының муң-муң чурттакчылары музейге кээп, шиңа үүлдерни сонуургап көрүп турар. Владимир Ильич Ленинниң чаш болгаш аныяк чораан үелерин, марксисчи дайынчы партияны тургузар болгаш Россияга социалистиг революциянын тиилелгези дээш оон могаг-шылаг чок ажыл-чорудулгазын, маадырлыг демиселин көргүскен үүлдерни музейде делгээн.

1912 чылда Россияның Социаал-демократтыг ажылчын партиязының алдыы Бүгүроссия (Прага) конференциязы болуп эрткен бажында музейни ажыктаан. В. И. Ленинниң Прагага чоруп турган дугайында материалдар көрүкчүлерниң онза сонуургалын болдуруп турар.

Чехословак Социалистиг Республикада бүгү-нинти сонгулдаларынга белеткелдин амгы хүнеринде аныяк сонгукчулар-биле ажылды чоруулар агитпунктуну ол музейде организастаан.

ССРЭ-БИЛЕ НАЙЫРАЛ ДЭЭШ

ДЕЛИ. (СЭТА-ның корр.). «Индияның болгаш Совет Эвилелиниң аразында найырал — бистиң улустарывыстың үнелеп четпес эртинези-дир» деп сөстүг лозун индий найысылалдың эң улуг залдарының бирээзи — «Маваланкар аудиториумда» бо хүнде көстүп турар. Совет Эвилелиниң делегациязының чүгле бир-сеткил каттыштырылгазын калбартырының оруунче аныяк республика киргеп.

Чурттуң социал-экономиктиг болгаш политиктиг хөгжүлдезиниң кол соруглаларын илеткелчи тодаргай чугаалаан. Чурттуң көдээ ажыл-агыйын социалистиг орукче киирериниң, күрүненик эргелел системазын сайзырангайжыдарының, кадрлар белеткелин экижидериниң эргежок чугулазын ол айтыкан.

Социализмче шилчиишкинни чурттуң социал-экономиктиг байдалдарынга дүүштүр чоорту боттандырар ужурлуг бис деп, Пен Сован демдеглээн.

Пекиниң гегемонистери-биле америк империализминиң сүлчээзи туроа-даа, Совет Эвилелинге даянган амгы үениң революстуг күштери империализмниң база реакциязын аймылдыг бүгү планнарын болгаш хөделиишкиннерин ойтур шаан шыдаар.

Делегей байдалының дүшхүүрлүг чоруун чавырыдырарынче, боо-чепсекти эдерге будүрерии соксадырынче, ядролуг дайынны болдурбазынче, тайбыңны болгаш аймыл чок чорукту быжыглаарынче үлегер эң чугула чаа саналдарны СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев СЭКП-ниң XXVI съездизинге көдүрген. Ол саналдар делегейниң бүгү улустарының амыдыралчы эрге-ажыктарынга болгаш күзел-соруунга бүрүн деп болур. СЭКП-ниң ол саналларын бистер бедиң-биле үнелеп, бүрүн деткип турар бис деп, илеткелчи медеглээн.

Ындыы-биле Индияның Премьер-министри Индира Гандиниң чугаазын конференциянын делегаттары болгаш залчылары дингиттиг адыын часхаашкыны-биле утпаан.

Чүгле премьер-министр болгаш эвес, харын-даа Совет Эвилелиниң шынчы өөнүү болганымда, бо конференцияга чедип келдим деп, ол чугаалаан. ССРЭ-биле найырал дээш шимчээшкинни үзүк төгүлүг болуп турар. Махатма Ганди болгаш мээң ачам Джавахарлал Неру бо шимчээшкиниңиң үндезилекчилери болган. Совет Эвилели-биле найыралывыска бөгүн чоргаарланып турар бис. Барыын чүүте чамдык кижилер ол найырал дээш бистерни шүгүмчүдээрин ораалдаып турар. Оларның салдарынга бистер

Премьер-министр Индира Гандиниң чугаазын конференциянын делегаттары болгаш залчылары дингиттиг адыын часхаашкыны-биле утпаан.

Чүгле премьер-министр болгаш эвес, харын-даа Совет Эвилелиниң шынчы өөнүү болганымда, бо конференцияга чедип келдим деп, ол чугаалаан. ССРЭ-биле найырал дээш шимчээшкинни үзүк төгүлүг болуп турар. Махатма Ганди болгаш мээң ачам Джавахарлал Неру бо шимчээшкиниңиң үндезилекчилери болган. Совет Эвилели-биле найыралывыска бөгүн чоргаарланып турар бис. Барыын чүүте чамдык кижилер ол найырал дээш бистерни шүгүмчүдээрин ораалдаып турар. Оларның салдарынга бистер

ниң бүрүн чагыртырын ол бодуктер күзеп турар-дыр. ССРЭ-биле найырал өске чурттарга удур угланмааны кончуг чугула. Совет Эвилелиң — тайбыңга ынак чүрт, ынчангаш Азияның, Африканың болгаш өске-даа диптерниң хөй чурттарынга чаагай сеткилдиг дузаламчыны ол кергүзүп турар. Бо дугайтыр Индия бодуунуң хүүзүнда дуржулгазынга бүрүзүн. Барыын чүүтүң чурттарыбиске дузаламчы бөзүриден кажан ойталаавза, чогумна Совет Эвилели биске чыдыг холуп суиган болгай. ССРЭ-биле найырал бистиң төрээн чурттувска берге үелерде шылгалдаы төлептиг туткан. Хамаарышпас экономиканы, хамыктың мурнуунда ажып үлетпүрүү болгаш машина тудуушкуюн тургузар талазы-биле совет улус биске үнелеп четпес улуг дузаламчыны көргүскен. Бхилайниң, Бокаронуң кайгамчык улуг металлургия будүрүлгелери болгаш индий-совет кады кылган өске-даа тудуглар ол дузалажчының дириг херечилери болуп турар.

Национал экономиканы тургузары-биле чергелештир, Совет Эвилели өске-даа чүтүлга хөй дузаламчыны биске бергей деп, Индира Ганди онзалап демдеглээн. Колониалдыг дарлалга удур Индияның болгаш өске-даа чурттарның улустарының демиселинге Совет Эвилели доктаамал дузалап келгей болгаш дузалап-даа турар.

Совет Эвилелин болгаш Индияны хөй үүлдер, иликтиг социал, культура, экономиктиг идеаллар холбаштырып турар. Бистиң туругбустуң хөгжүлдезинге ССРЭ-ниң бүтү талалыг дуржулгазы кайгамчык улуг салдарны чедиргей. Кадык хамгалалдың, урад чүүлдүм, киноүн делегаттарывыстың бистин ийи чурттарывыстың аразынга доктаамал ажыжып турар.

ССРЭ-биле найырал быжыг үндезинге тургустуган деп, премьер-министр айыткан. ССРЭ-биле найырал бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынга чугула роль-ду ойнап турар. Совет Эвилели болгаш Индия — ол дээрге, бүгү дележе тайбыңны быжыглаарынга чугула роль-ду ойнап турар, Совет Эвилелиниң өөнүктери деп организацияның соруглазы. — Индияның болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразында найыралды улам-на быжыглаары болуп турар деп, конференцияның даргазы Нурул Хасан бодуунуң чугаазынга онзалап демдеглээн. Индияның төөгүзүнге социализмниң баштайгы чурттуун кайгамчык чаагай рольду ойнаанын ССРЭ-биле найырал тодаргай хереченлеп турар-дыр деп, ол чугаалаан. Совет улус оон чаза, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев өртемчейже тайбыңның эрге-ажыктары дээш ол найыралды улам-на быжыглаарыгга, совет болгаш индий улустарның аразында бүгү талалыг кады ажылдажылганы моон соңгаар-даа калбартырынга бүгү-ле үүлдерни амгы үеде кылып турар деп, ол онзалап демдеглээн.

Совет хөй-нинтиниң делегациязының баштыңы конференцияга харыы сес чугаалаан болгаш нинтилелдиң ажылчорудулгазы ССРЭ-ниң болгаш Индияның аразында, совет болгаш индий улустарның аразында найыралды база кадыы ажылдажылганы улам-на калбартырынга улуг идиглиг болуп дээрзинге быжыг бүзүрелди илеткелээн.

Джавахарлал Неруге бедик хүндүткелдиң ёзулалын илеткээш резолюциязы конференциянын делегаттары бирүн-биле хүлээп алган. Джавахарлал Неру хостуг Индияның үүле бирги премьер-министри эвес, харын-даа тайбың болган деп планнап турган болза бо хүннерде үүле 3 кижи шылгалдага киржир деп белеткенип турар. (Директору А. Хохлова).

Торгалыгның музыка школазының арыг-силиг байдалы кудуу дениелде: адрези көстүрбезүлбес, балалың эргилээн, эжик аксында багай сөстер бижиттингеп, херим иштинде хүл шуут тейлени берген. (Директору Л. Прокопчук). Адаиелерге дузалаштырып турган музыка школазын чогуур деннелге силидерин директорга сүмделээн бис.

Районнуң Культура бажыңының мөөдистери Л. Сека, А. Мохова олар «Чеве, оолдар!», «Дайын-чыны алдаржыдаал» деп кежээлерни комсомол райкомунуң секретары М. Мандаржаптың тывынгыр, сүмелеечи киржилгези-биле бедик уран денелге эрттиргеннер. Хормейстер Р. Доржу хоорайның школазынга бот-тывынгыр уран үүл көрүдезин база-лаан эки организастаан.

Районда 42 клуб ажылдакчыларындан үүле 8 кижи ортумак тускай эртемниг, тускай дээдн эртемнинг кадр чаңгыс-даа чок. Бо чылын совхоз бүрүзүиден культураның өөредилге черлеринче бир-бир стипендиаттар чорудар хемчелерни алыр деп турар.

Ч. КУУЛАР,
Культура министерствозунуң чанында улусчу чогаадылга болгаш культура-чырыдыышкын ажылының республика эртем-методиктиг төвүнүң киллис эргелекчизи.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ЭЭЛЧЕГЛИГ КРИЗИС

РИМ. (СЭТА). Италияның чазаанның ээлчеглиг кризиза эгелээн. Христиан демократтарның, социал-демократтарның, республиканчыларның болгаш социалистерниң дөрт партиялары киргеп турган кабинеттиң баштыкы А. Форланы чазактың дүшкеининиң дугайында медеглелди республиканың президентизи А. Пертиниге дамчыдып бергеи. Ыынчаргаш сөөлгү үеде Италияның дертиинги чазаа дүшкен.

«П-2» дээр чажыт масон организациязының хоойлуга удур ажыл-чорудулгазы чазактың дүшкеининиң кол чылдагааны болгаи. Парлалганың дыынатканын ёзугаар алырга, ол чажыт масон организациязынга чазак партияларының төлээлекчилери, оларның иштинде үш министрлер, чепсектиг күштерниң, айыыл чок чорук органнарының дээди дужаалдыг кижилери, сенаторлар, буржуаз партияларның мурнуудан сонгуткан депутаттар киргеп турган.

«П-2» дээр чажыт организациязының 962 кежигүннериниң данзызын Италияның солуунары парлаан. Фашистиг партиязын кежигүнү турган Л. Джеллиниң удуртканы ол чажыт организациязының кежигүннериниң саны херек кырында ийи муң хире болуп турар. Чажыт организациязының чажыт лозуунун «Эрге-чагырга болгаш акша» деп адаан.

Массалыг информация органнарының мөөдиэлерии ёзугаар алырга, чажыт организациязының кежигүннери сөөлгү беш чылдар дургузунда Италияга болган өлүрүкчү хөй үүлгедиглерге, реакциялыг күүне эргилдезии белеткээринге киришкен.

Эрткен чылын болган чер шимчээшкиниинин үезинде бажыңнары бузулган херээжен-нер бичии уругларын эдертип алгаш, чылган болгаш оларның байдалын экижидер тазазы-биле дээштиг хемчегленни алырын негеп турар. (Чурукта).

СЭТА-ның фотохрониказы.

Улуг-Хемниң культура одагларында

УЛАМ ЭКИЖИДЕР

Культура министерствозунуң ажылдакчылары чоокта чаа Улуг-Хем районуң культура одагларының ажылы-биле танышып, районнуң төнчүткен библиотека четкизи иниизиибиле солуп ажылдарны кылып, эки ажылдап турарын олар райониуң культура ажылдакчыларының каттышкан хурамынга демдеглээн.

Ыланғыя район төвүнде уруглар библиотеказынга кире бээривиске, ында шимелдени амгы библиотека чурумугга таарыштыр эстетиктиг уран деннелге кылган болду. Ол библиотеканың ажылдакчылары школалар болгаш садиктер-биле быжыг харылзааны тутканы, уруглар-биле кижизидилге ажылын план ёзугаар доктаамал чорудуп турарлар. Аас журналдарын, номчулга конференцияларын библиотека эргелекчизи С. Салчактың эрттирип турары дээштир.

Районнуң төнчүткен библиотекаларының директору Т. Никитина кадрлар быжыглаар ажылды багай эвес тургускан. Район иштинде библиотема ажылдакчыларының билиин бедидер, консультацияларны чорудуп турар. Чижээлээрге, эрги Чаа-Хөлде Д. Чозугу ол-ла черде 15 чыл доктаамал ажылдап турар. Ол тускай шрифтер-биле шевергин шимелде кылырын, библиография, каталог-биле ажылдарын ыяк шингээдип алган болду. Чыл, квартал төнчүзүнде номчукчуларның анализин кылып, түңнеади үндүрүп, планның күүседип турар. Ооң библиотеказының фондузунда 21000 номнар тускай малгавырларлыг, эмгесескелиг.

Д. Чозугу библиограф дузалакчы чок бергелеп тур мен дээрге, экономист. Борис Иргит келир чылын штатка бир ажылдакчы немээрең планнарыла ол боор, блокнодунга демдеглеп алды. Библиотекарьларның ниити хомудалы тыва номнарның чедишпезин айтыр болду. Ниити район фондузунга чаа тыва ном 5-6 экземпляр келир. Ол чүге-даа чедишпес. Ак-Талдың көдээ библиотека эргелекчизи Екатерина Агыы «Улуг-Хем» альманагының 44 дугаарын безин көрбедивис деп хомудап тур.

Көдээ черлерде Культура бажыңы-биле библиотека колдуунда чаңгыс-бажында туруп турар. Хана, артында библиотека арыг-силиг турда, а клубта байдал чүттүг черлерни база көрдүвүс: Көк-Чыраа, Чаа Чаа-Хөл, Чаа Шагаан-Арыг, Кара-Талда байдалды ыяқлыг деп болур. Көк-Чыраакың көдээ Культура бажыңын Чаа чыл мурнуңда доңурган соолунде үш ай дургузунда аяқа хандыг-даа ажыл чоруттун, ажылы сула. Эрги Шагаан-Арыг хоорэйда музыка школазындан 141 өреникчилерден чыл эгезинде 6 кижини доостурар деп планнап турган болза бо хүннерде үүле 3 кижи шылгалдага киржир деп белеткенип турар. (Директору А. Хохлова).

Торгалыгның музыка школазының арыг-силиг байдалы кудуу дениелде: адрези көстүрбезүлбес, балалың эргилээн, эжик аксында багай сөстер бижиттингеп, херим иштинде хүл шуут тейлени берген. (Директору Л. Прокопчук). Адаиелерге дузалаштырып турган музыка школазын чогуур деннелге силидерин директорга сүмделээн бис.

Районнуң Культура бажыңының мөөдистери Л. Сека, А. Мохова олар «Чеве, оолдар!», «Дайынчыны алдаржыдаал» деп кежээлерни комсомол райкомунуң секретары М. Мандаржаптың тывынгыр, сүмелеечи киржилгези-биле бедик уран деннелге эрттиргеннер. Хормейстер Р. Доржу хоорайның школазынга бот-тывынгыр уран үүл көрүдезин база-лаан эки организастаан.

Районда 42 клуб ажылдакчыларындан үүле 8 кижи ортумак тускай эртемниг, тускай дээдн эртемнинг кадр чаңгыс-даа чок. Бо чылын совхоз бүрүзүиден культураның өөредилге черлеринче бир-бир стипендиаттар чорудар хемчелерни алыр деп турар.

Ч. КУУЛАР,
Культура министерствозунуң чанында улусчу чогаадылга болгаш культура-чырыдыышкын ажылының республика эртем-методиктиг төвүнүң киллис эргелекчизи.

Шүлүк кыдыраажындан

ЭДИСКИЛЕП КЕЛБЕС СЕН БЕ?

Ынаак кыстың аныяанда
Ырларындан бадыр, өңнүүм-
Алтай, тыва аалдарга
Ам-даа хөйну ырла-ырла!

Салым-чолдуң ыры болган
Чалыы кыска ынакшылың
Дамырактың агымы дег,
Дагда чаңгы болу берген.

Чүлдү чүрек ханызындан
Шүлүктериң номчуп орадың..
Аныяанда чалыы кыстың
Арыг чүрээ болган чорадың.

Дагда аалда нүжүр кыстың
Дакпыш чүрээн саймаарадып,
Ээир төрүүр хаялардан
Эдискилеп келбес сен бе?

З. НАМЗЫРАЙ.

ДЫҢНАКСААР МЕН

Чемненилкеш, авамга мен
Сеткилимниң ханызындан
«Четтирдим»—деп бо-ла
сестү
Черле утпас сеглээр ийик
мен.

Авам ынчан меңээ өврүүр.
Арны хүннеп, чайынап
кээр.

Ээлгир холу бажым сүйбап,
Эргеледип, эр-хей»—деп
каар
Аяк, сава чугжуп бээр мен
Авам меңээ «четтирдим»—
дээр
Кайгамчык бо эзледен сестү
Катап, катап дыңнаксаар
мен.

К. БИЖЕК.

ӨҢНҮКТЕРНИҢ ЧЕРИНДЕ

Моол Арат Республиканың найысылалы Улан-Батор хоорайда бо хүнкерде МАРН-ның XVIII съездизи болдунуң ажылын үргүлүлевишаан. Моол улус ооң калында болдунук чүртүкүа үлусчу революциялың тиилээнииҥ 60 чыл оюн база удавас байырлалдыы-биле демделген эртиирер. Акы-дүңма моол чонуң амыдыралында эң чугула дээн бо улуг болуушкуннарның бүдүүзүнде бистиң республика-биле кызыгаарлашкан Убса-Нур аймактың Давс сумузунга чедип, өңнүктериниҥ социализм тургузуушкунунга чайынанчак чедишкинилери-биле база катап чоок таныжар эргелыг болган мен. Бо черге МАРН ТК-ның Бирги секретары, Моолдуң улустуң Улуг Хурал Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбал төрүттүнген. Ооң өскен-төрээн бо Давс сумузунуң бактаап турары Убса-Нур аймактың төп Улангом хоорайда эш Цеденбалдың хүлер хөрек тураскаалын тургускан.

Бир-ле дугаарында адаттынган сумунуң 8 чыл школазының өредилге-кижизидилгелиг ажылын соңуургап көргенивис соонда өг хевирлиг кылдыр көстүр аалчылар бажыҥын, Улангомда чурт-шинчилел музейиниҥ Давста салбырын өңнүктеливис биске көргүстүлер.

Даштында «Давс сумузунуң төп музейи» деп каан бижиктиг 2 каът ак бажың суурнуң кайы-даа талазындан онзаланып көстүр. Ооң эргинии артап кээривиске, аныяк моол кыс Аюрзанин Янжимаа бисти уткуп алды. Музейниҥ экспонаттары-биле таныжылгавысты МАРН Төп Комитединиҥ Бирги секретары, Моолдуң улустуң Улуг Хурал Президиумунуң Даргазы Юмжагийн Цеденбалдыи делегейге бижиг тайбын дээш ажыл-чорудулгазын көргүскен өрээлден эгелеливис. Ынчаарга мында хөй санныг делгеттинген чүүлдериниҥ база бир колун эш Цеденбалга Тайбээр. Ында эш Цеденбал артилдерия огунда мынча деп бижип каан: «Гитлержи араатаннарга өлүмү». Сөөлгү кашчылдарда Ю. Цеденбалдың СЭКП ТК-ның Чиңгиве секретары, ССРЭ-ниҥ Дээди Советиниҥ Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев болгаш делегейге бижиг тайбың дээш өске-даа билдингир демисел-чилер-биле кады тырттырган фото-чуруктары база кижиниҥ кичээнгейин хаара тудар.

Бирги каътта кирер эжиктиҥ оң талазында арат кижиниҥ бүгү-делегей чөвүлелиниҥ президентизи Ромеш Чандранын делегейге тайбыңны бижиглаарының Жолио-Кюри аттыг алдын медалын тыпсып турар чурук эвлеп турар. Ол ышкаш Ала-чурттуң Улуг дайынының үезинде тырттырган бир төөгүлүг чуруктү көргеш, кижи ала-чайгаар доктаай шаг-шаанда бээр эдилеп келгеи эт-херекселдерии делгээн. Ында эзер, алгы эттээр эдирээ, өрүм, эрги шагның дензизи, өжүк-паш, дээрбе дээш чүнү чок дээр. Аттара кырында көгээржик, калгак, аяк-сава аймаан чурум-тыскаалдыг салган. Ак кидистеи сырын турган ширтекте кажык баштадыр моол оюнарны көргүскен.

Дараазында өрээлде Давс сумузунуң девискээрии чураан өңүг картаны ханала эскан. Хандагайты суурну база ында айтып каан. Ол Убса-Нур аймак биле бистиң республиканың Өвүр районнуң пайыралчы бижиг харылзаазының база бир тодаргай хереснзи. Бо-ла аалда ол ышкаш туе черде таваржып турар казымал-байлакты, эм үнүштерии, от-сигении делгээн.

Ол бүгүнү магадал-биле көрүп танышкан дораан өөрүшкүнүң состерии демделгелеп депгериие арттырган, өңнүктерииң чылыг холдарын тудуп, байырлашкаш, аттанган бис.

С. МОНГАЛ.

Күжүвүс—найыралда

АЙ ХӨЛЕГЕЗИ КАЙЫЛАП ЭРТЕРИЛ?

1981 чылдың июль 31-де бистиң чүртүвүстүң девискээрииге Хүн долузу-биле туттурар. Москва шагы-биле 7 шак 19 минута турда, Кавказтың Кара-Далай эриниҥ девискээрииҥ кырынга Айның төгерии Хүнүң долузу-биле дуглай бээр.

Айның хөлегези дагларның кыры-биле, Каспий далайлап, Казахстанның соңгу талазы-биле, Новосибирск, Кемерово областарыны, Красноярск крайны тавырып эртер. Ооң маршруду Забайкалье, Ыраккы Чөөн чүктү дургаар — БАМ-ның трассазын тавырыр. Ол Сахалинге база Курил ортулуктарынга четкеш, Оожум океанның кырынга доостур. Ооң оруу 8 муң километр, ону кончуг дурген — бир шак 40 минута иштинде эртер.

— Бистиң астрономнарывыс ам болур деп турар Хүн туттуруушкунунга хамаарыштыр солун түңнелдерии манап турар—деп, ССРЭ-ниҥ Эртемнер академиязының астрономия чөвүлелиниҥ тургускаиы Хүнииҥ долу туттуруушкунуиуи хайгааралыи белеткээр база чорудар талазы-биле комитеттиҥ удуртукчузу чугаалаан.

Бистиҥ хүнүвүс болдунуң улуг назылыг цикливииҥ чаа эргилдезинче кирер, кайчаардаа аажок улуг күүлүг частыышкынар, кызаннааштар, дыка улуг шокар үүлдер бары илереттинген. Хүнүҥ долу туттуруушкунуиуң үезинде хүнүҥ даштыкы карттарын, ооң хромосферлерии, короналарын шинчилээри кончуг тавымчалыг. Ол үеле тырттырган чуруктарның, спектрограмманың аналиэтери Хүн бойдузуиуң динамиказының, механизмнериниҥ дүгайында чаа солуи үүлдерии бээр.

Совет эртемденкер ол солун болуушкуиу шинчилээр улуг программаны ажылдап кылган аиаа чурттуң бүгү обсерваторияларының эртемденнери киржир. Хайгаарал шөлдери көрдүнген, аппаратураны улуг кичээнгей-биле белетиеп турар.

Пулковскиниҥ астрономнары эрткен чылдарда Мексикага база Соңгу Америкага болган Хүн туттуруушкуиларын шинчилээриие багай эвес түңнелдерии көргүскен шенелле хүн телескову-биле ажылдаарлар. Ам ол телескоп чаартынган, немелле херекселдер-биле дериттинген. Шинчилелдерге эртемденнерден аңгыда астрономиға сонуургалдыглар база калбаа-биле киржир. Даштыкы эртемденнер база келир.

Н. КОНСТАНТИНОВ.
СЭТА-ның корр.
Ленинград.

«Төрээн Тываның делгемнеринде» деп А. Таймановтуң фотоэтюду.

ТААКПЫЛААРЫН КААР

Таакпының тывылган чери Америка дижир. Кажан шагда американ индейлер табако дээр үнуштүү бүрүлерии бир дугаар тыртып эгелээн турган. Ынчалза-даа чогум таакпылаашкыиы эгелээн кижи болза Ж. Нико боон турар. Чогум-на харын Нико Лиссабон ордузунга Франциияның элчинчигежи тургаш, аңаа табаконуң бүрүлерии доктаамал тыртып, 1560 чылда ооң үрезиннерии Парижче чорудупкан, таакпылаашкыиының неитерээрииге улуг идиг болдурган. Чаз үнүштүү адыы ынчангаш Никоның ады-биле атташ кылдыр никоциана дээ адай берген.

Барык-ла ол үеде таакпы база-ла Россияга көстүп келген. Ынчалза-даа орус хаан болгаш орус хүрээ оиу удаваанда хорүп каан. 1697 чылда Пётр 1-иниҥ чарлыы-биле ук хоруушкуину күш чок болдурган.

Бистиң бо хүнериивисте таакпылаар чорук бүгү кижи терелтетенге хамааржыр айтырыг апарган. Кадык камгалалының делегей организациязының санаавы-биле алырга, хөгжүп сайзыраан чамдык чурттарда эр улустуң барык дең кезии таакпылап турар. Таакпының хоразындан кижиниҥ өлүп хоржар чоруу хүнү бүрү көвүдеп турар. Чижээ, сөөлгү 35 чыл дургузунда Великобританияның чурттакчыларының барык бир миллион хирези таакпының хайыыдан амы-тынындан чарылган.

Таакпылаар кижини таакпыдан каар кылдыр бүзүредип болурунуң аргазы бар бе?

Ол талазы-биле тускай шинчилеллериҥ көргүскенин ёзугаар алырга, бүгү таакпыжыларның чүгле бештиң бир хуузу ол бага чанчылын каан шылавайн турар. Маңаа реклама база улуг черии эзлеп турар. Чижээ, Англияда таакпы бүдүрүп турар компаниялар болуиуп ол продукциязын садып саарар дээш рекламага чылдың-на 80 миллион фунт стерлинг акшаны чарыглап турар. А таакпыга удур демиселан күштелдирер дээш чазахтың үндүрүп турар акшахөреигизиниҥ сан түңү чылда чүгле бир миллион фунт стерлинг акша четсе-ле чедип турар.

Таакпылаашкыиыҥ бүрүиүбиле узуткаар дең бодаар болза, кандыг-кандыг чугула хемчеглерии алза чогууруг?

Бир дугаарында таакпы кылыгларын неитередип рекламалаар чорукту бүрүи соқсадыры чугула. Ону делегейииҥ 14 чурттарында, ооң иштинде бистиң Совет Эвилелинде боттандырып турар. Бисте таакпы кылыгларын рекламалаар чорукту бүрүи соқсатқан.

Ийнде, хөй-ниити черлериге болгаш ажылдаар чер бүрүзүнге таакпылаар чорукту хорүүр-херек.

Үште, таакпының бодунда кадыкка хоралыг бүдүмелериҥ болгаш никотииниҥ дугайында чогуур биилгерии таакпы хавының даштыига (пайка бүрүзүнге) бижип, билиндирер херек. Ону АКШ-та, Канадала, Великобританияла кылып турар. Ол чорук кандыг таакпы кижиниҥ кадыныга оиза хоралыгыл, а кандымы шала чүгээрял дээрэки садып алыкчы бүрүзүнге билиндиреринге чугула.

Дөртте, таакпы кылыгларының даштыига таакпының хоразыныи дугайында сагындырыгларыны бижиир херек. Ону ССРЭ-де болгаш делегейииҥ оон аңгыда 14 чурттарында боттандырып турар.

Беште, таакпы кылыгларына аз никотииниҥ болгаш өскедаа хоралыг бүдүмелериҥ санын кызырар херек. Специалистериҥ санап турарын ёзугаар алырга, сигарета бүрүзүнге смолыныг бүдүмелериҥ хемчээлин 15 миллиграммдан, а никотииниҥ — 1 миллиграммдан хөй эвес болур кылыр кылыр ужурлуг. Таакпы кылыгларыига яизы-бүрү хей канцерогениҥ бүдүмелерии холуурун шуут болдурбас херек.

Аллыла, таакпы аймаан бичии уругларга саларын хорүүр херек.

Чедиде, хөй никотииниг, ынчангаш ойза хоралыг чамдык таакпыларның ортээи улгаттырар херек. Ону Великобританияда боттандырган, ооң түңнелинде кижиниҥ қадыныга оиза хоралыг чамдык таакпыларны тыртары түс чуртка 5 катап эвээжээн.

Г. СОКОЛОВ.
(ПМА).

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Бөгүнгү номерде:

- Акы-дүңма кожаларывыста
- Чаа шүлүктер.
- Новелла.
- Солун үүлдер.

ЧЕЧЕК УГБАЙ

Новелла

Хүнээчелдиҥ карактары көскү, кулактары дыңнангыр дээрзинге улгаткан түбүн шуут бүзүреп чоруур апарган жик. Ынчалза-даа чашкы шаамда амыдыралынга таварышканым бир болуушкун чүрээмде таңмаланып артып калган.

— Чунар-оолдуң Чыргакыда айтырып каан кадайын алыр дээн төрелдери аттаныптылар. Чаа казы четкен, эртем-сургуулдуг-даа кыс дижир чорду шйн. Та канчаар эдилээр оол чүве шйк... Демги Орлан-кыс ышкаш кылдыр эр хиндиктиг улус бүрүзүнге-ле хүнээш турупса, кижиниҥ төлү база чаа-ла бээр шйнаан...— дээш, авам кавайда чаш дүңмаиыҥ өдээн солуй берди.

А ол өйде, авам соп орган илбээн шинчилел көрбушаан, чугаалаиып үнду:

— Эр кижи эндээр, эрик, хая бустур болгай. Арбан даргазы чедир ажылдай берген кижи-дир, өске аныяктарга салдарлыг болур ужурлуг. Оок башка, улус электей бергей.

— Көсту-ле бээр шйнаан. Көрө-ле бээр бис шйнаан — дээш шай сүттей берди.

Чунар-оол дээрге, кыстар ышкаш, ак йырайлыг, хүнде беш-алды катап саваңнаиып тургаш, хемге чунар, бажыңыҥ дүгү чушкуузундан шагда-ла ажа берген, а оозун чылыйты дыраптарга, бажыңга чыштыиа бергензиг апаар, суук кара, хулумзуруп чорааны көзүлбес эр-ле болгай.

— Назы-харыл дөгүй бербээн бе оң?— деп, авам сонуургай берди.

— Ыт чылдыг боор. Ужеи ашканы ол-дур — деп, авам харылаай тыртып кагды.

Чайның чедишкен айы кылаң дээрге эштип турган уеле боор, дүндүк өттүр айның чырыы дөрде чыткан бистерии — бичиилерни эргеледип, чырыдып турар чораан.

Кудажылар чедип келгеиер. Авам биле ачамны келиңер дээиин дыңнадып чораан кижи бисти оттурупканы ол.

Инек саар өйде элээди ол-дарның кол хүлээлгези—бызаа тыртары болгай. Ол-ла бызаа тыртып чорун турза-турза, инекти саап өөреии бээр чүве. А хой, өшкүнү ооң-даа мурнундь бэрвлантар апаар. Ол ашке өөреии берген ооллар авааларындан мактанды бо-ла алырлар. Мактанарының аразында кирип чораан мен.

Эртеиги саалда үезинде авам чаның келген. А ачам хүн чыруй өрүлей бергенде ээп келгеш:

— Че, кенивис кандыг ышкаш-тыр, кадай? Мен бодаарымга, ұайы-даа тала дала-жыпкан ышкаш-тыр, аң-даа чаш төл-дүр. Келир чылын мынчан суг дүгдеп турган болза, чорук чогуур турган ийик.

Мен чүү дээр мен аан. А мен сени алырында, бир чыл күдээлежик мен чоп? Чунар-оолдуң бо кадайын чоокта чаа айтырдылар чоп?

— Че, сээң-биле мээң үем эвес-тир. Хөй чүве чүлчүруг олурбайн, кезек удуй каавыт — дет, авам ачаның сургафы. Чоп коичуг орайтаанын оң, шайдан чылдып берейк бе — дей-дир.

— Сээң шайың чылыг-даа турза чоорул. Бодуңну хынаар дээш орайтап чораан чүве-дир. А сен ам маңнап чана бер, оол — деп, Чунар-оол шыңгыс хөректенди-даа.

— Үш дүн ортузунда чаш төлдү чана бер деп чүүл? Хемчиг суу база улгады бергсек болгай. Эртеи чана бергей аан — деп, үгбам болчу берди.

— Ынчаарга, дөрден барып чыдып ал, чышкындан бир тондан эштип ал — дээш, Чунар-оол мени ковайты тыртып эккелди.

— Адың Чечек, а шынында хадыыр-сарыг деп хову чашпаны ышкаш ажытан-дыр сен. Сенден шынын билип алырыбыле айтырыг салыйн, чүгле шыны-биле харылаарыг ааза — деп, Чунар-оол Чечекти чанчады.

— Ала часпы өттүр Кажыоол биле Бичек чүге аалдарынарга элчип-селчип ээртиипп турган деп бодаар сен?

— Кырым сынар! Оларның кайызы-биле-даа чугаалажып безин көрбээн мен.

Арбан, сунунда аныяк, чараш кыстар чок эвес, мени хилинчектеп турбайн, чандырып көрем. Бодуң дарга-бошка-даа кижи-дир сен. Сөөлгү дилээм бо-дур — дээш үгбам туруп келди.

* * *

Болган үүлдү аавага чугаалаарымга.

— Чечек үгбай чана бээр-бир ийин, оглум. Улуумче сөс чорудупкан. Акылары амыр эвес оолдар болбазыкпе. Кыс дүңмазын кандыг-бир Чунар-оолга базыидырар хире эвес — дей тыртып кагды.

— Ачам кайыл, авай?— дидим.

— Хандагайтыда төрелдеривис аразынче көжериивис олдур. Ачаң ачыланып чорупту. Силерниҥ өөренир назы-харыңар база чоокшулаан. Школаллыг черже чоокшулаарывыс ол-дур — дээш, авам бичии дүңмамны эизире берди...

Оон, каш хонганда кожа өлеривис-биле байырлашкаиы, үзүн орукче аттанылкан бис.

* * *

Республиканың солуннарының бирээзинге ажылдап тургаи, барыын районнуң бир ажылагайынга командировкалаттырган мен...

Конторада колхоз даргазыбиле ийилээн бис. Дарга мээң айтырыгларымны харылап каап олуру:— Бо кежээ журналчы колхозчуну пенсиияге үдээр бис. Бижиир болзуңарга, солун амыдыралдыг үгбай болдур ийин — дей тыртып кагды.

— Кайызы боор ол? Ат, фамилиязын билип алзыза — дидим.

— Чечек Мергеновна Мончгуш. Колхозтуң баштайгы тургузукчуларының бирээзи — көрбээн чүвези чок үгбай-дыр ийин — деп, дарга улам хандыкшыбыл кагды.

— Чечек, Чечек — сагыскының ханызындан шагдагы — чашкы шаамда, хүннедип чоргаи Чечек үгбам чоорту эштип үнүп келгени бо.

М. ДОРЖУ.

телевидение

МАЙ 30-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». Информастыг программа. 8.45—«Буратиноиуң делгелгези». 9.15 — «Силерге, ада-иелер». 9.45 —«Айыыл чок шимчээшкин дээш». 10.15 — Музейлер болгаш делгелге залдарылап». Архангельскоеде музей. 11.05—«Эки бараанларны хөйнү». 11.35 — «Номчулга дээрбээ». 12.20 —«Спортлото» тиражы». 12.30 —«Кижи. Чер. Октаргай». 13.15—«Дириг амытаннар дугайында». 14.15 — Моол Арат Республиканың Күрүнеиниҥ ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 14.45— Кыска метражтыг. «Анст оглу» деп телефильм. 15.25—Бөгүн делегейде. 15.40—Делегей конкурстарының лауреады Н. Гаврилованың күүселдээри. 15.50— «Айтырыглар — дилээшкиннер — шиитпирлер». Политиктиг тайылбырлакчы Л. А. Вознесенский эттирер. 17.20—«Чеелээш». Улустуң чогаадылгазының IV Делегей фестивалының телепрограммазы. Афганистан. 17.55—«9-ку студия». 18.55— 19.10 — Чапсар. 19.10 —«Музыкалыг магазин». Фильм-концерт. 19.55—Экранда — кинокомедия». «Ийи өңнүк, модель болгаш кыс». 21.00—«Үе». Информастыг программа. 21.35 —«Ужудуушкуиуң эвилележишкини». Ереванда эзмчыдылга. 22.00—23.44—футболга делегей чемпионалының шилилге оюну. Уэльстиң шилилдек командазы, ССРЭ-ниҥ шилилдек командазы. Англияда дамчыдылга. Чапсарда — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

14.20 — «Шыдыраа школазы». Разрядчылар клазы. Оюның ортузу. 14.50 —ССРЭ-ниҥ улустуң аржизи Р. Джаманова ырлаар. Алма-Атадан дамчыдылга. 15.15 — «Кинокөрүкчүүиүң демделгези». 16.00—А. Корнейчук — «Чүректиң түүкүзү расказы». Күрүнеиниҥ Ев. Вахтангов аттыг академиктиг театрының фильм-шизи. 18.10— «Олимпий регатазының сыдыстары». Фильм-концерт. 19.00 — «Кино аян.-чоруктар клуву». 20.00 — «Тамчыктыг удупар, чаштар!» «Илбилиг экран». 20.15 — Баскетболга Европа чемпионады. Эр улус. ССРЭ-ниҥ шилилдек командазы—Турциянын шилилдек командазы. 21.00 — «Үе». Информастыг программа. 21.35 — 23.00 —«Быжыг донда». Урапчечен фильм.

Аграф

Кызылдың агаар станциязының медээзии ёзугаар алырга, бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас. Мурнуубарыын чүк угланыышкынның хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 18—23 градус чылыг болур.

Кызылга эзир булуттаар, чагбас. Мурнуу-барыын чүк угланыышкынның хаттың дүргени секундада 9—14 метр чедер. Агаарның температуразы 21—23 градус чылыг.

КИНО

МАЙ 30-ДЕ

НАЙЫРАЛ: «Чеднишкинии күзедим» 9.30, 11.20, 13.10, 17.10, 19.00 (узаткан), 21.20, «Чүүдек-даа артык үнелиг». Чедиги болгаш сески фильмнер: «Дан хаазы чырып келген», «Сорулганы салыр херек» 15.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Шипканың маадырлары» 10.00, 12.00, 15.30 «Даштыкы төптүң төлээзи» (2 сериялыг) 17.30, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Алдарлыг ажыл-херектериия эгезинде» 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

ДЫШТАНЫКЧЫЛАРГА

Агаар байдалы-биле холбаштыр «Үш-Белдир» курорттуң сезоннарының ажыттынар хүннери өскерилген: 1-ги сеэн июнь 10-да, ийигиан — июльдуң 3-те, үшкүзү —июль 28-те эгелээр.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле республика эргелеи сес чыл болгаш ортумак школаларның доозукчуларын мергежил чедип алыры-биле республиканың дараазында ПТУ-ларынга өөренирииче чалап тур:

Кызылдың болгаш Балгазының көдээниҥ ортумак 1 болгаш 2 дугаар ПТУ-лары.

Слесарь-септекчиниң болгаш автомобиль чолаачызының ажылын күүседип шылаар, калбак мергежилдиг тракторист-машинистерии белеткеп турар.

Ак-Довурак хоорайның ортумак № 3 ПТУ-зу.

Арыглаа дериг-херекселдерилиг машинистерии, слесарь-септекчилерии, электромонтерларыны, шеверлекчилерии белеткеп турар.

Кызыл хоорайның ортумак № 4 ПТУ-зу.

Конструкцияларның дашчы-монтажниктерии, штукатурщиковщиктерии, шеверлекчилерии, электрогазосварщиктерии, көдүртүр кран машинистерии, слесарь-сантехниктерии белеткээр.

Ак-Туругаа (Улуг-Хем район) чаз ажыттынган № 7 ХПТУ.

Конструкцияларның дашчы-монтажниктерии, шеверлекчилерии, бызаңчы-столярларыны, электросварщиктерии белеткээр.

Чадаананың техниктиг училищези (№ 6 ХПТУ-нуң базазында тургустунган).

Дашчыларыны, бызаңчыларыны, шеверлекчилерии, электросварщиктерии бир чыл хуусаалыг өөредир. Ортумак школаларчың доозукчуларынга училище айда 75 рубль стипендия төлээр.

Училищелерге өөренириниҥ хуусазазы: 8 класс доозканнар — 3 чыл, 10 класс доозканнар—1 чыл. 3 чыл хуусаалыг ортумак ПТУ-лар доозканнар мергежили-биле чергелештир иниги ортумак эртемниң чедип алыр болгаш туралааны дээди болгаш ортумак өөредилге черлериие өөренип кирип болур диплому алыр. Ында, кирери чингеллелиг, ПТУ-ларга өөренип турган үезии ажыл стажыиче кирп саналр.

Сургуулларыны аъш-чем-биле, чангыс эй хеп-биле, ажылдап кедер хеп-биле, стипендия-биле хандырар. Хоорайда чурттавайн турарларга общежитие бээр.

Училищелерде спортчу секциилар, бот-тывыгыр уран чүүдүк болгаш техниктиг чогаадылганың бөлүмнери ажыллап турар. Сургуулдар чылдың-на бөлүктер-биле Карадалайже, Москваже, социалистиг чурттарже туристеп чоруп турар. Профтехөөредилге сургуулдарының ыры болгаш танцы ансамбли, «Күш-ажылчы курлавырлар» спорт иитилелиниҥ республика чөвүлеи училищелериҥ баазаларында ажыллап турар. Чамдык мергежилдерге өөредилгени спортчу углаиышкын-биле чорудар.

Училищеге киреринң күзээнер шилип алган мергежилии айытпышаан, дирекгорнуң адыига билдириишкии бижиир. Билдириишкиие кожар документилер:

1. Ортумак эртеминиҥ дугайында аттестат азы сес чыл школазын дооскан дугайында черечилел.
2. 286 майык ёзугаар эмчи шынызылгазы.
3. Чурттап турган черинден шынызылга.
4. 3х4 хемчээлдиг үш фоточурук.
5. ВЛКСМ райкоркомунуң азы будурулгениҥ өөредип чоруткан бижии.

Документилерии ол училищелериҥ бирээзинче өртектиг чагаа-биле почта дамчыштыр чорудуп болур.

Училищеге келгеш, төрүттүнген дугайында черечилелии азы ундур бижиткен паспортун көргүзер.

Аныяктарны училищелерге киреринң экзаменнери төкка, черечилелдериниде болгаш аттестаттарында хемдектерии барымдаалап хүлээп алыр.

Кичээлдер сентябрь 1-ден эгелээр.

Тус черлериҥ партия, совет болгаш комсомол органнары, совхозтарның, будурулгелериҥ, болгаш тудугларның удуртукчулары, школаларның башкылары ПТУ-ларже аныяктарын кирип өөренирииге дуза чедирерии, будурулгелер болгаш комсомол органнары оларга путёвкаларны бээр талазы-биле ажылды чорударын Профтехөөредилге талазы-биле эргелеп дилеп тур.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы секретарь-машинистерии хүнүскү курстарынга хүлээп алыышкынны чарлап тур.

8-10 класстарны доозканнарны хүлээп алыр. Өскээртен келгеннерии чурттаар чер-биле хандырар. Кичээлдер июнь 1-де эгелээр.

Редакциянның адреси: Кызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлаачыларының 2-35-24, 2-31-75 харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретарнаттың 2-23-35, партийжи амыдыраа болгаш совет тургузуг киллистериниҥ 2-37-13, пропаганда киллизиниҥ 2-31-75, культура киллизиниҥ 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниҥ 2-21-47, үлегүүр киллизиниҥ 2-31-75, чагаа келлизиниҥ 2-41-27 информация киллизиниҥ 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерииҥ 2-12-45, солун келбейи баргында 2-32-75 телефииче долгаар.

Типаж 17866. Чагыг № 1249.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниҥ Министрлер Чөвүлелиниҥ Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниҥ талазы-биле эргелеливиҥ типографиязы (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1) ТС—00806